

HALİSÎYYE ŞEYHÎ RIZA TALABANÎ DİVANINDA NAKŞÎ-HALİDÎ ŞEYHLERİ (NAQSHI-KHALIDIS SHEIKHS IN THE DIVAN OF SHEIKH KHALISIYYE RIZA TALABANI)

Veysel BAŞÇI*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolîni**Received // Hatîn:** 12.03.2022**Accepted // Pejirandin:** 04.04.2022**Published // Weşandin:** 30.04.2022**Pages // Rûpel:** 19-43**DOI:** 10.55106/kurdirname.1086896This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>**Citation/Atîf:** Başçı, Veysel (2022). Halisîyye Şeyhî Rıza Talabanî Divanında Nakşî-Halidî Şeyhleri, *Kurdirname*, no. 6, p.19-43**Plagiarism/Întihal:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Özet

Kadirîyye Tarikatı'nın *Halisîyye* kolunun kurucusu Şeyh Ziyaüddin Abdurrahman Halis Talabanî'nin oğlu Şeyh Rıza Talabanî, XIX. yüzyılda eğitimini Kerkük, Musul ve Süleymaniye gibi bölgelerdeki tarikat medreselerinde tamamladıktan sonra belli bir süre Kerkük'teki Kadirî-Talabanî tekkesinde yaşamını sürdürmüş ve XX. yüzyılın başında da ağabeyi Şeyh Ali tarafından Bağdat'taki Kadirî-Halisî tekkesine postnişin olarak tayin edilmiş önemli bir tekke ve divan şairidir. Yaşamı boyunca tekke ve tarikat ekseninde bir hayat sürmüş olan Şeyh Rıza'nın bir Halisî olarak Kerkük, Musul, Süleymaniye ve Bağdat gibi merkezlerde farklı tarikat ve sûfi gruplarıyla, bu minvalde Nakşî-Halidî şeyhleriyle de münasebetleri olmuş ve çeşitli vesilelerle bu gelenekten gelen şeyhleri öven ya da zemmeden şiirler söylemiştir. Şah-ı Nakşebend, Şeyh Ali Hüsameddin Tavilî ve Şeyh Nureddin Birifkanî gibi mutasavvıfları öven şair, aynı gelenekten gelen Şeyh Ömer Biyarî ile Nakşî-Halidî halifelerinden bazılarını ise şiirlerinde hicvetmiştir. Şairin matbû divanında yer alan bu şiirler, söz konusu bölgede etkili olan Kadirî-Halisî ve Nakşî-Halidî tarikatlarının birbirlerine olan yaklaşımını ve bu tarikat kolları arasında zamanla ve siyaseten değişebilen farklı bakış açılarını göstermesi açısından önemlidir. Şeyh Rıza'nın bugüne kadar Türkçe literatürde yer almayan Farsça, Arapça ve Kürtçe şiirleri de dâhil olmak üzere inceleyeceğimiz bu çalışmada mezkûr şiirlerin açıklamalı tercümeleriyle birlikte tasavvuf tarihi literatürüne kazandırılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Kadirî-Halisî, Nakşî-Halidî, Talabanî Şeyhleri, Şeyh Rıza.

Abstract

Sheikh Riza Talabani, son of Sheikh Ziyauddin Abdurrahman Halis Talabani, the founder of the *Khalisiyye* branch of the Qadiri sect, completed his education in the sect madrasas in regions such as Kirkuk, Mosul and Sulaymaniyah, and continued his life in the Qadiri-Talabani lodge in Kirkuk for a certain period of time of 19th century. He is an important dervish and divan poet who was appointed as a *postnişin* (sheikh of the islamic monastery) to the Qadiri lodge (islamic monastery) in Baghdad by his brother Sheikh Ali in the beginning of 20th century. Sheikh Riza, who led a life in the axis of a lodge and a sect throughout his life, had relations with different sects and sufi groups in centers such as Kirkuk, Mosul, Sulaymaniyah and Baghdad, as well as with Naqshi-Khalidi sheiks in this way, and praised the sheikhs from this tradition on various occasions in his poems. Praising mystics such as Sheikh Bahaeddin Naqshband, Sheikh Ali Husameddin Tavili and Sheikh Nureddin Birifkani in his poems, the poet satirized some poets like Sheikh Omer Biyari and Naqshi-Khalidi caliphs, who came from the same tradition. These poems in the poet's printed divan are very important in terms of showing the approaches of the

* Dr. Araştırmacı -Yazar, veyselbasci77@gmail.com / Orcid-id: <https://orcid.org/0000-0003-1525-0355>

Qadiri and Naqshi-Khalidi sects, which are influential in the region in question, to each other and the different perspectives that can change over time and politically between these two sects. In this study, which we will examine, including the Persian, Arabic and Kurdish poems of Sheikh Rıza, which have not been included in Turkish literature until today, it is aimed to bring the aforementioned poems to the literature history and mysticism literature with their annotated translations.

Key words: Mysticism, Qadiri-Khalisi, Naqshi-Khalidi, Talabani Sheikhs, Sheikh Rıza.

1. Giriş

XIX. yüzyılın ilk yarısında, bugünkü Kerkük ile Süleymaniye şehirleri arasında yer alan Bazyan bölgesindeki Kerh köyünde dünyaya gelip, merkezileşme süreci geç Osmanlı döneminde Kerkük, Musul, Süleymaniye, Bağdat ve İstanbul gibi merkezlerde yaşamış olan Şeyh Rıza Talabanî (1831-1910), Osmanlıca, Farsça, Kürtçe ve Arapça dillerinde şiirler söylemiş bir tekke ve divan şairidir. Şiirleri gerek yaşadığı dönemde gerekse ölümünden sonra oldukça ses getirmiş, tekke ve tarikat erbâbı dışında kalan birçok şairi dahi etkilemiştir. Şairin hayattayken pek önemsemediği ve İbnü'l Emin'in de dediği gibi, "toplama külfetine dahi katlanmadığı şiirleri" ona Türkiye, İran ve yakın Arap coğrafyasına yayılan geniş bir şöhret kazandırmıştır (İbnü'l Emin, 1988: 1477). Şeyh Rıza Talabanî edebiyat sahasında her ne kadar hiciv ve hezeliyatları ile anılsa da oldukça güçlü methiye, gazel ve kasidelerin de sahibidir ki bu tür şiirlerinin sayısı hicviye türü şiirlerinin sayısından daha fazladır. Çünkü o her şeyden önce bir tarikat üyesidir ve babası Şeyh Ziyaüddin Abdurrahman Halis Talabanî (ö.1858)'nin kurucusu olduğu Kadirîyye Tarikati'nin *Halisîyye* kolundandır. Lakin kalender meşrep kişiliği, rindâne yaşamı, yalana ve nifaka gelmez karakteri ile klasik tarikat müntesipleri ve şeyhlerinden biraz farklıdır. Edmonds'un da dediği gibi; *zûr-i kelam* yani kuvvetli bir anlatıma sahiptir (Edmons, 2003: 382). Bazen hısım akraba demeden önüne geleni iğneleyen, kendini dahi hicvin öznesi kılarak eleştirebilen, methettiği kişiyi bir müddet sonra yerin dibine geçirebilen karakterde birisidir ki bu karakteri onun şiir üslubuna da yansımıştır. Şeyh Rıza Talabanî şiirlerini yazmaktan ziyade genellikle irticalen (doğaçlama) söylemiştir ve eğer yakınında bulunanlardan birisi kaydetmişse şiir kaybolmaktan kurtulmuş aksi takdirde unutulup gitmiştir. Bu yüzden çok sayıda eseri/şiiri kaybolmuştur (İbnü'l Emin, 1988: 1477-1478). Yaşadığı dönemde pek çok şiiri kaybolmasına rağmen Şeyh Rıza'nın adıyla özdeşleşmiş, halkın diline pelesenk olmuş ya da başkaları tarafından kayıt altına alınmış şiirleri, ölümünden yaklaşık yirmi üç yıl sonra derlenmiştir. Farsça, Arapça, Osmanlıca ve Kürtçe şiirlerini havi yaklaşık 2200 beyitten müteşekkil 258 sayfalık divanı ilk olarak 1935 yılında Bağdat'ta basılmıştır. Bunu 1946 yılında şairin torunu Ali Talabanî tarafından Bağdat Maarif Matbaasında basılan ikinci baskısı izlemiştir ki söz konusu iki matbû nüsha genel hatlarıyla aynıdır (Talabanî, 1946: 1).

Şeyh Rıza Talabanî, Osmanlı'nın ve özelde yaşadığı coğrafyanın içinde bulunduğu siyasî, idarî, dinî ve sosyo-kültürel hızlı değişimlerine paralel olarak değişik hatta birbirine taban tabana zıt şiirler söylemiş bir şair olsa da şiirlerinin hatırı sayılır bir kısmını methiyeler oluşturur. Başta Hz. Peygamber olmak üzere İslam Halifelerini, Ehl-i Beyti, Şeyh Abdülkadir-i Geylânî (ö.1166) gibi tasavvuf büyüklerini, Osmanlı ve İran padişahları ile devlet ricalini, Kürt mir ve beyleri ile bölgedeki etkili Berzencî-Kadirî şeyhlerini methetmiştir. Nakîbü'l Eşrâf Şeyh Seyyid Kâk Ahmed (ö.1887), Seyyid Kâk Ahmed'in oğulları ve torunları, Şeyh Mustafa, Şeyh Said ve Şeyh Maruf Hafîd gibi şeyhler methettiği Kadirî şeyhlerinden bazılarıdır. Yine

aynı bölgede yer alan tekke ve medreselerde öne çıkmış Koysancaklı Celizâde ailesinden Molla Es'ad Celizâde (ö.1871) ile oğlu Molla Abdullah Celizâde gibi medrese âlimlerini de şiirlerinde överek yüceltmıştır. Kadirî Tarikatı'na derinden bağlı olan Şeyh Rıza, özellikle Mevlevî ve Rufaî gibi farklı tarikatları sert bir dille eleştirmiş, bu tarikatlardaki kimi düşünce ve ritüellere, dervişlik adı altında yapılan türlü riyakâr uygulamalar ile sahte şeyhliklere ise karşı çıkmıştır. Aynı şekilde mensubu olduğu Talabanî aşiretinin bölgedeki farklı aşiretlerle yaşadığı siyasî ihtilaflarda rakip aşiretleri ve bu aşiretlerin Kadirî ya da başka tarikatlardan olsun kimi temsilcilerini de hicvettiği olmuştur. Bununla birlikte şairin matbû divanında yer alan şiirlerinde Nakşî-Halidî gelenekten gelen birçok şeyh ve tasavvuf büyüğünün methedildiği görülmektedir. Şeyh Rıza'nın methettiği bu şeyhlerin başında Nakşibendîyye Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Bahâeddîn Nakşbend (ö.1389) gelmektedir. Onu Mevlânâ Halid eş-Şehrezûrî el-Kürdî el-Bağdâdî (ö.1827)'nin halifelerinden Şeyh Osman Siracüddin et-Tavilî (ö. 1867)'nin torunu ve halifesi Şeyh Muhammed Ali Hüsâmeddin et-Tavilî (ö.1939) izlemiştir. İmadiye bölgesinde yaşayan, önceleri Halvetî Tarikatı'na intisâb etmiş olup ardından Kadirî şeyhi iken yirmili yaşlarında Mevlânâ Halid'in halife ve mümessillerinden Şeyh Abdulvehhab el-Sûsî (ö.?)'den hilafetnâme alarak Nakşîliğe yönelmiş Şeyh Nureddin Birîfkanî (ö. 1851)'de Şeyh Rıza Talabanî'nin övdüğü mutasavvıflardan bir diğeridir. Ancak Şeyh Rıza Talabanî, Şeyh Ömer Biyarî (ö.1900) ile bölgedeki kimi Nakşî-Halidî şeyhlerini veya bu şeyhlerin halifelerini ise ağır şekilde eleştirmiş veya hicvetmiştir.

Bu çalışmada ilkin şairin yaşadığı yüzyılda bölgedeki Nakşî-Halidî ve Kadirî-Talabanî tarikat kollarının birbirlerine yaklaşımını ortaya koyan, dönemin tarikat-aşiret yapısı üzerinden şekillendiği sosyo-politik durumu üzerinde durulacaktır. Talabanî şeyh ailesinin Nakşî-Halidîliğe genel yaklaşımına değinilecek böylelikle bu iki tarikat kolunun birbiriyle olan münasebetleri anlatılacaktır. Ardından şairin şiir üslubu, kendi şiir örnekleriyle açıklandıktan sonra tasavvufî yönü ve Nakşî-Halidîliğe kişisel yaklaşımdan bahsedilecektir. Bir sonraki bölümde ise evvela şairin Nakşî-Halidî şeyhlerini methiyelerine değinilecektir. Methedilen şeyhlerin kısa biyografileri verildikten sonra methiyeler açıklamalı şekilde tercüme edilerek incelenecek, bu kısımdaki kimi tasavvufî, edebî ve tarihî hususlar dipnotlarla desteklenecektir. Sonraki bölümde ise hicvedilen ya da eleştirilen Nakşî-Halidî şeyhlerinden bahsedilecektir. Çalışmada dört dilden (Farsça, Arapça, Osmanlıca, Kürtçe) şiir örnekleri gösterilecektir. Standart olması açısından bu şiirler transkripsiyonları yapılmadan, şairin matbû divanında yer aldığı Arap harflerinden oluşan orijinal yazı stil ve üslubuyla verilecektir. Örnek verilecek şiirlerde her beytin açıklamalı tercümesi ya da sadeleştirilmesi yapılacak ayrıca izahat gerektiren yerler dipnotlarda belirtilecektir. Son olarak bir sonuç ve değerlendirme kısmıyla, bölgenin nüfuzlu bir tarikat aristokrasisi içerisinde yer almış önemli bir Kadirî şeyhi ve şairinin gözüyle Nakşî-Halidî algısı ortaya konmuş olacaktır. Türkçe literatürde şairle ilgili çalışmalar oldukça sınırlı olup bugüne dek şairin tasavvufî yönüyle ilgiliyse ne Türkiye'de ne de Irak ve İran gibi civar ülkelerde herhangi bağımsız bir bilimsel çalışma yapılabilmemiş değildir. Bu açıdan makale bir ilk olma özelliğine de sahip olacaktır.

2. *Kadirî-Talabanî Şeyh Ailesi ve Bu Ailenin Nakşî-Halidîlerle Genel İlişkileri*

İslam dünyasının iki büyük tarikatından birisi kabul edilen Kadirîyye Tarikatı, Kürtler arasında en hızlı yayılan tarikatların başında gelir. Hasan-ı Basrî (ö.728)'den İslam Halifelerine onlardan da Hz. Peygamber'e uzanan Kadirîlik silsilesinde Ebu Bekir Şiblî (ö.946)'den sonra gelen Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Kureşî el-Hakkârî (ö. 1079'dan sonra) gibi ilk dönem Kürt sûfilerinin bu silsile içerisinde yer alması aynı şekilde Şeyh Abdülkadir-i Geylânî'nin hısım ve akrabaları ile kendisine yakın isimlerin Kürt coğrafyasında beş kuşak süren uzun dönem mevcudiyetleri, bu tarikatın Kürtler arasında vesayet ve akraba ilişkileri de kazanarak hızla gelişmesine neden olmuştur. Tarih boyunca bu tarikatın Kürt coğrafyasında birkaç önemli kolu ortaya çıkmıştır ki bu önemli kollardan birisi de XIX. yüzyılda Şeyh Ziyâüddin Abdurrahman Halis Talabanî tarafından temellendirilmiş olan *Halisîyye* koludur. Bu kolun bilinen en önemli özelliği; Allah'ın yedi adıyla icrâ edilen seyr-i sülûk kaidelerini, kelime-i tevhid ve lafzâ-i celâl'e hasrederek, zikir ve virdlerde tambur ve kudüm vurulması gibi uygulamalarla kimi Kadirî ritüellerine getirdikleri yeniliklerdir (Tenik, 2015: 66).¹ Kadirîyye Tarikatı'nın Halisîyye kolunun mümessilleri olan Talabanîler; aslen İran'ın Kürdistan bölgesinden, Zengene aşireti konfederasyonunun alt bileşenlerinden olan Kâkesûrî Kürtlerindendirler (Başçı, 2020: 33). Ancak sonraki yıllarda şeyhlik sıfatı kazandıkları için *şeyh ailesi* olarak tanınmışlardır. Nitekim makaleye konu Şeyh Rıza Talabanî babası Şeyh Abdurrahman Halis'ten geriye doğru giderek ailenin hem aşiret hem tarikat kökenini aşağıdaki beyitlerde şöyle ifade etmiştir:

مشهورجهان بغوث ثانی	عبدالرحمان طالبنانی
محمودش جد و احمدش باب	هر سه ولی اند قطب اقطاب
محمود مرید پیر لاهور	هر چند به زنگنه است مشهور
در اصل و نسب گلی است سوری	از گلبن باغ کاکه سوری

Abdurrahman Talabanî dünyada ikinci Gavs adıyla meşhurdur / Ceddi Mahmud babası Ahmed'tir, üçü de velidir, kutbların kutbudur / Mahmud her ne kadar Zengene'den olma bilinse de Pîr-i Lahûr'un mürididir / Aslı ve nesebî itibari ile bir gül, Kâkesûrî bağından olma bir gül yaprağıdır (Talabanî, 1946: 170).

Talabanî ailesinin Kadirîliğe intisâb ederek şeyh unvanı alan ilk ismi Şeyh Mahmud (ö.1800)'tur. Babası Rüstem Ağa, İran Kürdistan'ının Bûkan şehrinden, Irak Kürdistan bölgesinin Karadağ kasabasına yerleşmiş ve Şeyh Mahmud burada dünyaya gelmiştir. Zengene aşiretinin reisi Mir İsmail Zengene'nin kızıyla evlenen Şeyh Mahmud'un aşiret lideriyle kurduğu akrabalık ilişkisi, aşiretin seçkin sınıfına dâhil olmasını sağlamış, tesis edilen bu akrabalık ilişkisinden sonra Zengene aşireti içerisinde, "Molla Mahmud Zengene" olarak anılmıştır. Hindistanlı Kadirî şeyhlerinden Şeyh Ahmed el-Hindî el-Lahûrî (ö.1747)'den hilafet almış olan Şeyh Mahmud ilk olarak Kerkük'ün Bazyan bölgesindeki Kerh adındaki köyde kurduğu tekkede irşâd faaliyetlerine başlamıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru Şeyh Mahmud'un

¹. Kadirî-Halisiler diğer Kadirî tarikatlarına nazaran musikiye önem vermişlerdir. Bu yüzden söz konusu Talabanî Tekkesinde Şeyh Abdurrahman Halis'in himayesinde Molla Veli ve Hamê Pire gibi Kerküklü ünlü ses sanatçıları yetişmiştir (Terzibaşı, 2013: 236).

hem Zengene aşireti içerisinde hem de Kadirî Tarikatı hiyerarşisinde elde ettiği bu yeni pozisyon, aşiretin gittikçe ün yapmasını sağlamış, aşiretsel soyluluk dinî statüyle birleşince ailenin otoritesi günden güne gelişmeye başlamıştır (Bruinessen, 2015: 329). Şeyh Mahmud'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu ve varisi Şeyh Ahmed (ö.1841) ise Kerh köyünün karşısında *Talaban* adında yeni bir köy inşa ettirmiştir. Bu köye nispetle aileye o günden sonra, *Talabanî şeyh ailesi* denmiştir (Işık, 2017: 437). Talabanî şeyh ailesi, Şeyh Ahmed döneminde Kerkük ve çevresinde kurulan tekke ağlarıyla geniş bir toplumsal kitle üzerinde etki kapasitesini artırmıştır. Zira bu dönem, II. Mahmud (ö.1839) döneminde başlayan merkezileşme sürecinde yarı-bağımsız Kürt (e)mirlüklerinin dağı(l)masından sonra şeyh ailelerinin mevcut iktidar boşluğunu doldurarak yerel aşiretler üzerinde hakimiyet kurmaya başladıkları dönemdir (Çetinsaya, 1992: 153). Devrin yarattığı otorite boşluğundan faydalanarak, dinî ve dünyevî nüfuzunu artırarak büyük bir güce ve zenginliğe kavuşan bu ailelerden birisi de iş bu Talabanî şeyh ailesidir (Edmonds, 2003: 382).

Nakşibendîyye-i Müceddiye-i Halidîyye kolunun kurucusu Mevlânâ Halid'in yerel (e)mirlüklerin zayıflatılmaya başlandığı XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Şah Abdullah Dihlevî (ö.1824)'den aldığı *tam ve mutlak* yetkiyle Süleymaniye'ye dönmesi ve kısa süre içerisinde Nakşîliğin "Müceddediye/Yenilikçi" düşüncelerini yaymaya başlamasıyla birlikte onun vücuda getirdiği bu yeni akım, söz konusu bölgedeki en önemli ve en köklü tarikat olan Kadirilikle karşı karşıya gelmiştir (Algar, 2012: 103). 1811 yılında Süleymaniye'ye dönerek irşâd faaliyetlerine başlayan Mevlânâ Halid, gelişinin üzerinden henüz iki yıl bile geçmeden Süleymaniye halkı nezdindeki saygınlığını arttırmış ve büyük bir veli olarak görülmeye başlanmıştır. İngiliz Seyyah James Rich'in de şahit olduğu üzere toplum ve yerel idareciler tarafından bir aziz olarak değer görmüştür (Rich, 2018: 120). Mevlânâ Halid'in Süleymaniye ve civarında giderek artan nüfuzu sebebiyle bölgede yüzyıllardır faaliyet yürüten Kadiriyye Tarikatı mensupları onun artan nüfuzundan rahatsız olmuşlardır. Mevlânâ Halid'in Nakşî-Müceddedî öğretilerinin Kürt bölgelerinde özellikle kırsaldaki Kadirî müntesipler arasında hızla yayılması, kırsaldaki gücünü kaybeden Kadirî-Berzencîleri doğal olarak rahatsız etmiştir (Ebu-Manneh, 2005: 275). Süleymaniye'nin o dönem en etkili Kadirî şeyhi olan Seyyid Ma'ruf Berzencî (ö.1839), Mevlânâ Halid ve faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı Baban (e)mirlüklerinden Abdurrahman Paşa (ö.1813)'ya ardından Bağdat'ta bulunan Osmanlı valisi Kölemen Said Paşa (ö.1817)'ya şikâyet etmiş, kendilerinden bu duruma bir tedbir almalarını istemiştir (Kavak, 2017: 274). Seyyid Ma'ruf Berzencî bununla da yetinmeyerek kaleme aldığı *Tahrîru'l-hitâb fi'r-reddi alâ Halidi'l-kezzâb* adlı risalesinde Mevlânâ Halid'i tahkir ve tekfir etmiştir (Kavak, 2020: 1192). Bu durum üzerine Mevlânâ Halid bir gece yarısı ansızın Bağdat'a göçmek zorunda kalmıştır. Bağdat'a varmasıyla birlikte buradaki şehirli seçkin aileleri ve ulemeden önemli isimleri etkilemesi, Baban Mirlerinin kendisini tekrar Süleymaniye'ye davet etmesine neden olmuştur. İkinci kez Süleymaniye'ye dönen Mevlânâ Halid'e Bağdat'ta gösterdiği başarının ardından Babanzâde II. Mahmud Paşa (ö. 1834) ve baş muhalifi Seyyid Ma'ruf Berzencî'nin bakışı değişmek zorunda kalmışsa da bir süre sonra tehlikenin kendileri açısından daha büyük boyutlara ulaştığı görülmüştür. Nakşî-Halidîliğin Süleymaniye ve Bağdat gibi merkezlerde hızla yayılması bölgede bir sûfî canlanmasını beraberinde getirdiği gibi giderek ilgi odağı haline gelen Mevlânâ Halid'in, Süleymaniye'de kendisine tahsis edilen

zaviyeyi hem tarikatını yaymak hem de İslamî konular üzerine çalışmak için aktif bir merkez haline getirmesinin de önünü açmıştır (Ebu-Manneh, 2005: 275). Mevlânâ Halid'in günden güne artan bu nüfuzu, genişleyen mürid ağı Süleymaniye dışındaki Kadirîler ile Halidîleri de karşı karşıya getirmeye başlamıştır. Bölgedeki sûfi hareketleri için yeni ve tarihi bir kırılma noktası olan bu durum esnasında, Kerkük civarındaki Kadirî-Talabanî şeyh ailesinin tarikat piri, Şeyh Abdurrahman Halis'in babası Şeyh Ahmed Talabanî'dir. Oğlu Şeyh Abdurrahman Halis ise aynı yıllarda adı geçen Seyyid Ma'ruf Berzencî'nin talebesi olarak Süleymaniye'deki tekkede ikamet etmektedir.² Şeyh Ahmed Talabanî, Berzencî şeyh ailesinin Mevlânâ Halid'e gösterdiği muhalefette elbette tarafsız kalmamıştır. Kendileri gibi Kadirî olan yapıları desteklemişlerdir ancak Nakşî-Halidîliğe Berzencîler kadar da sert muhalefet göster(e)memiş, kısmen tarafsız bir tutum sergilemek zorunda kalmıştır. Çünkü Şeyh Ahmed Talabanî, Halidîliğin güçlü yanlarını görmüş ve yedi kuşak Kadirî olan Sâdat-ı Nehrîler ile Berzencî Kadirî şeyh ailesinin alt kollarından olup Kerkük, Koysancak, Surdaş gibi merkezlerde ikamet eden Sergelû Seyyidlerinden Şeyh Ahmed Serdar gibi Kadirî gelenekten gelen birçok aile ve bu aileler etrafında kenetlenmiş âlim ve kanaat önderinin, *Kürt Halid'in kölesiyiz, Sadık'la Salman'ın köpeğiyiz* (Tavakkoli, 2010: 280) şiarıyla Mevlânâ Halid'e biat ettiklerini hatta Osmanlı merkezi yönetiminden bazı isimleri etkilemeye başladığını, Bağdat'ta mükim kimi bürokratları dahi kendisine ve tarikatındaki yeniliğe doğru çektiğini gördüğünden, Halidîler'e Berzencîler kadar sert tutum sergile(ye)memiştir. Ayrıca belli bir merkeze bağlı olmayan Kadirî tekkeleri, Berzencî seyyidlerin mutlak otoritesini tanımakla kendi içindeki bağımsız yapının zedelenmesinden ve Berzencîlerin feodal sistem üzerindeki tekelleri anlayışlarının artmasından çekinmişlerdir (Bruinessen, 2015: 327). Bölgede politik olarak zayıflamakta olan Kürt (e)mirlüklerinden boşalan iktidar kaybının, Talabanîlerin o güne kadar tarikat olarak kabul, aşiret olarak reddettikleri geleneksel rakipleri Berzencîler tarafından doldurulma endişesi de bu siyasal tutumda etkili olmuştur. Bu tutum ve siyaset, Şeyh Ahmed'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şeyh Abdurrahman Halis Talabanî tarafından da genel hatlarıyla devam ettirilmiştir. Ailenin gerek tarikat olarak gerekse aşiret yapılanması şeklinde dinî ve dünyevî gücün zirvesine ulaştığı dönem Şeyh Ziyaüddin Abdurrahman Halis Talabanî dönemidir. Şeyh Abdurrahman Halis Talabanî, Halidîliğin yakın orta doğuda gün geçtikçe artan etkisi karşısında Mevlânâ Halid ve halifelerine daima saygı duymak zorunda kalmıştır zira onlarla karşı karşıya gelmenin, Bab-ı Âli tarafından Talabanîlere verilen yardım ve desteği riske atabileceğini düşünmüştür. Nitekim bu destek ve yardımlar sayesinde ailenin nüfuzu, Kerkük ve çevresinde bulunan bütün toplulukları kuşatarak koruyucu bir niteliğe dönüşmüş, geniş tarikat ağı vesilesiyle zamanla on binlerce mürid ve taraftara kavuşmalarıyla sonuçlanmıştır (Işık, 2017: 437). Şeyh Abdurrahman Halis Kerkük'teki "Talabanî Dergâhını" Kadirîliğin kendi adıyla özdeş *Halisîyye* kolunun merkezi haline getirerek kardeşleri ve halifeleri sayesinde kısa sürede Mısır'dan Sivas'a Suriye'den Türkistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkili olmayı başarmıştır

² Edmons'un Süleymaniyeli bir Halidî dervişin anlatımına dayanarak naklettiği rivayete göre; Seyyid Ma'ruf Berzencî Mevlânâ Halid'i öldürmeleri için oğlu Seyyid Kâk Ahmed ve gözde talebesi Şeyh Abdurrahman Halis Talabanî'yi görevlendirir ancak menakîbnâme olduğu gözlenen bu anlatımın sonunda Seyyid Kâk Ahmed Berzencî ve Şeyh Abdurrahman Halis Talabanî Mevlânâ Halid'e saygı duyarak elini öperler. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. (Edmons, 2003: 109-110). Edmons'un yerel kaynaklara dayandırdığı bu anlatımın doğru olması halinde, bunun Talabanîlerin Mevlânâ Halid'e kişisel olarak saygı duyduklarının bir göstergesi olarak ifade edilmesi ayrıca ailenin Halidîlere karşı Berzencîlere oranla daha toleranslı olduklarının bir nedeni gibi de dile getirilmesi mümkündür.

(Hüsameddin Ömer, 1973: 420). Şeyh Abdurrahman Halis tıpkı Mevlânâ Halid gibi tarikatın süregelen uygulamalarında, devran zikrinde kudüm ve nekkare çaldırmak gibi birtakım yenilikler getirdiğinden Kadirî tarikatında *Halisîyye* kol olarak anılmıştır (Tenik, 2015: 66). Dini konum ve karizmaları sayesinde önce aile fertleri üzerinde etkileri artan Talabanîler, zamanla kontrolleri altına aldıkları geniş topraklarda kendi maiyetlerinde oluşturdukları kuvvetler ile aşiret çatışmalarının da bir parçası haline gelmiş ve bölgedeki diğer aşiretler gibi onlarda bir çeşit feodal aşiret yapılanmasına dönüşmüşlerdir. Aile güçlendikçe, bölgenin en köklü Kadirî şeyh ailesi Berzencîlerle ihtilafları da o oranda artmıştır. İki Kadirî aile arasında yıllara yayılan uzun gerginlik dönemi, Halidî halifeler tarafından fırsata çevrilerek, bölgedeki güç dengesinin Halidîler lehine değişmesine sebebiyet vermiştir (Karademir, 2017: 407). Nitekim Şeyh Rıza Talabanî'nin divanında Berzencî ve Talabanî ailelerinin yıllara yayılan gerginlikleri, bağımsız bir çalışma yapılacak kadar geniş şekilde ele alınmıştır. Örneğin Peygamber soyundan gelip seyyid olduklarını iddia eden Berzencîlere itiraz eden Şeyh Rıza Talabanî kendi üslubunca rakip gördüğü Berzencîleri pek çok defa zem ve hicvetmiş böylelikle kendisinin de aşiret taassubundan bağımsız olmadığını defaatle göstermiştir:

شه حسين از خواب دیدم در ملا گفتم ای شاه شهید کربلا
سید برزنجه از نسل تو اند قوال لا والله هذا مفترا

Dün rüyamda Şah Hüseyin'i açık bir alanda gördüm, dedim ki ey Kerbela şehitlerinin şahı / Şu Berzencî seyyidler senin soyundan mı? Dedi ki hayır valla, bu düpedüz bir iftiradır. (Talabanî, 1946: 183).

Talabanîlerin aşiret-tarikat güç dengesi içerisinde Berzencîler dışında Kâkeîler, Cebbarîler ve Davudêler gibi diğer Kürt aşiret ve yapılarıyla çatışmalarına, Şeyh Rıza'nın divanında alabildiğince vurgu yapılmış ve bu hususta önemli detaylar verilmiştir.³ Berzencî ve Talabanî şeyh aileleri arasındaki ihtilaflar sürdükçe, Talabanîler de Nakşî-Halidîliğe intisâb etmiş şeyh aile ve kanaat önderleriyle tarafsız bazen de dayanışma içerisinde oldukları bir siyaset geliştirmişlerdir. Örneğin Mevlânâ Halid'in en önemli halifelerinden olan Şeyh Siracüddin Tavîlî (ö.1866)'nin oğlu Şeyh Ömer Ziyaüddin Tavîlî ya da Biyârî (ö.1900) babası tarafından medrese tahsili için Kerkük'e Şeyh Abdurrahman Halis Talabanî'nin tekkesine yollanmıştır. Tekke de Şeyh Halis'in iltifatına mazhar olan şeyhin oğlu ve halefi burada Şeyh Abdurrahman Halis Talabanî'nin büyük oğlu Şeyh Ali (ö.1912) ile samimi arkadaş olmuştur ve söz konusu tekke de kendisine özel bir hücre de tahsis edilmiştir (Yıldırım, 2018: 2/288).⁴

Talabanîlerin Berzencîlerdense bölgedeki Halidî şeyhleriyle dayanışma içerisine girmelerinde Berzencîlerin anti-kolonyal siyasi pozisyonlarının da ciddi bir etkisi vardır. Nitekim Edmons'un İngiliz kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre iktidar çekişmesinde Berzencîlerin en güçlü rakipleri Talabanîlerdir ve Berzencîlerin sık sık anti-İngiliz bir tutum

³ Şeyh Rıza, divanındaki "Aza-yi Aşireti Talabanî" adlı Kürtçe şiirinde Talabanî aşiretinin rakip aşiretlerle olan çatışmalarının ayrıntılarını vermektedir. Aynı şekilde "Ceng-i Talabanî û Zengene" başlığıyla Farsça söylediği nispeten uzun şiirinde ise diğer aşiretlerle olan çatışmalarından genişçe söz etmektedir. Bkz. (Talabanî, 1946: 19 ve 171-175).

⁴ İleriki yıllarda Şeyh Rıza Talabanî ağabeyi Şeyh Ali ile ihtilafa düştüğünde Şeyh Ömer Tavîlî bu ihtilafta tercihini Şeyh Ali'den yana kullanmış ve Şeyh Rıza'yı dışlayan bir tutum sergilemiştir. Bkz. (Başçı, 2020: 20-21).

içine girdikleri göz önüne alındığında Talabanîlerin İngiliz yanlısı olmaları ona göre şaşılacak bir durum değildir (Bruinessen, 2015: 328). Aynı durum Talabanîlerin Osmanlı merkezi yönetimiyle de iyi ve sıcak ilişkiler geliştirmelerine sebep olmuştur. Zira zamanla şöhreti ve nüfuzu mahallî sınırları aşarak Osmanlı topraklarına kadar yayılan ve burada halkın yanı sıra devlet ricâlinden bazılarının kendisine intisâb ettiği Şeyh Abdurrahman Halis'e Sultan Abdülmecid (ö.1861)'in hanımlarından Sultane Hatun gördüğü rüya sonucunda müride olmuş ve bir *Buharî-i Şerif* nüshasıyla birlikte aralarında *sakal-ı şerifinin* de yer aldığı hediyelerle Kerkük'e yollatmış, *irade-i seniyye*'den Şeyh Abdurrahman Halis'e aylık yüz kuruş bağlatmıştır ki bu durum Talabanî şeyh ailesinin Bab-ı Âli'nin desteğini aldığı somut bir kanıttır (Başçı, 2020: 35). Şeyh Abdurrahman Halis Sultan II. Abdülmecid'in daima desteğine sahip olmuş ve bu desteği riske atmamak için de Halidîlerle uzlaşma içerisinde olmayı tercih etmiştir. Şeyh Abdurrahman Halis Talabanî'nin 1958 yılında hayatını kaybetmesiyle yerine oğlu Şeyh Ali Talabanî geçmiştir. Nitekim Şeyh Rıza Talabanî *lî basî bab û bapîrî* (baba ve atalarım hakkında) adlı Kürtçe şiirinde ailedeki babadan oğula geçen sistemi aşağıdaki beyitlerde dile getirerek, söz konusu hiyerarşiyi şu şekilde özetlemiştir:

<p>له ريگه بى دوره وه بويى دى په پيى بى خويى شاهدى مه قصود خوا شيخ نه حمه دى هندى ره وان كرد بو مــــلا مه حمود له ده وري مه رقه دى هه ر ده نكيى يا هو ديت و يا مه عبود بعه ينه وه ك سله يــــمان جىي نشينيى چه ز ره تى داوود الاهى صه ده زار ره حمه ت له قه برى والد و مه ولود فدات بم نه بى نه تيجه بى دوده مانى آحمــــه د و مه حمود نه وانه ي بويه ايجاد كــــرد خدا تانه م ببيى مه وجود نه ميش وه ك باوك و باپيريى له زومره ي اوليــــما مه عدود گولى بى خارو به حريى بى بوخار و آگــــرى بى دود</p>	<p>خوا وه ختى كه حزكا به نده بيكى خويى بــــكا خوش نود له هندسانه وه شه ش مــــانگه رى تاخاكي كوردستان ملا مه حمودبى زه ننگنه يه عنى قوطبيى دائره بى ارشاد له پاش نه و نه رشه دى اولادىي شيخ آحمد له جى دانيشت به لى بابى وه ها نه ليه ت ده بى قه رزندی و ا بــــه وى به ره مه ت چون نه وان بابينه وه سه ر باسى نه وره حمان نه تيجه م مه قصه ده تالى موقه دده م شه رطى ته حصيله نه ميستاش شيخ على نه جلى كه بييرى صاحب ارشاده رضاش له و نه سله يه بى به خشه يارب چونكه قه ت نابى</p>
---	--

Allah kullarından birini hoşnut etmek istediğinde, yüreğinde yazgılı olanı uzaklardan kendi ayağıyla o kulun önüne dek getirir / Allah, tâ Hindistan'dan Kürdistan'a altı aylık yolun ötesinden bile, Hintli Şeyh Ahmed'i Molla Mahmud'a gönderir / İrşâd dairesinin kutbu olan Zengeneli Molla Mahmud'a ki onun türbesinin dört bir yanından ya hû ya ma'bûd sesleri yükselir / O vefat ettikten sonra yerini büyük oğlu Şeyh Ahmed'e bırakır tıpkı Davut'un yerini oğlu Süleyman'a bırakması gibi / Evet böyle bir babanın tabîi ki öyle bir evladı olur, ilahi sen o baba ve o evladın kabrini yüzbinlerce kez nurlandır / Mahmud ile Ahmed rahmet ettikten sonra sıra Abdurrahman'a gelir, yani o kendisine feda olduğum Mahmud ile Ahmed'in büyük evladına / Yüce hedeflere ulaşmak için bizi yetiştiren onlardı, bizim biz olmamızı sağlayan onlardı / Şimdi de irşâd makamı o yüce kişinin büyük evladı Şeyh Ali'dedir, o da babası ve dedesi gibi evliyadandır / Rıza'da onların neslindedir ama ya Rabbim sen bağışla onu / Zira gül dikensiz, deniz buğusuz, ateş dumansız olmaz (Talabanî, 1946: 14-15).

Şeyh Ali'de tıpkı babası gibi Bab-ı Âli tarafından kollanıp gözetilmiştir. Nitekim dönemin Bağdat Valisi Teperyan'ın şu sözleri Şeyh Ali Talabanî'nin Osmanlı'dan gördüğü desteği göstermesi açısından yeterlidir:

Sultan Abdühamid'in Kerkük'te Talabanî Şeyh Ali ve Süleymaniye'de Şeyh Said-i Kâk (Berzencî) adında çok hürmet

ettiği iki tarikat şeyhi vardı. Şeyh Ali'nin oğlu Kerkük köylerinden, Talabanî dergâh-ı hümayunu eslihâ parası adı altında halktan para topladığı aynı şekilde katillere ve canilere para mukabilinde serfiraznâmeler verdiği gerekçesiyle tevkif olunmuştu. Vaktiyle papaların sattığı endüljans varaklarına benzeyen bu serfiraznâmeleri alan mücrimler aleyhinde güya dava açılamazmış. Şeyh Ali'nin bu oğlu hapisanede göğsüne üçüncü rütbeden Mecidî nişanı takılarak tahliye edildiği gibi Şeyh Ali'nin tevkif edilmiş diğer akrabaları da Mabeyn Başkâtibinin telgrafı üzerine salıverilmişlerdir (Tepeyran, 1998: 372).

Yukarıdaki kısmi rapordan da anlaşılacağı üzere Sultan II. Abdülhamid (ö. 1918)'in ciddi desteğini almış Talabanîlerin, Kerkük ve çevresinde nüfuzlu bir aşiret-tarikat ağına sahip olduğu gibi, üç kuşak boyunca Mevlânâ Halid'in şahsına yahut etkili Halidî halifelerine karşı ciddi ve olumsuz bir tepkileri olmadığı görülmektedir. Ayrıca Talabanîler, bölgedeki birçok aşiretin, Osmanlı Devleti'nin resmi söylemine göre "eşkıyalık" yapıp hükümet kuvvetleri ile sürekli çatıştıkları bir dönemde merkezi hükümetle iyi geçinmenin yollarını aramışlardır. Sultan Abdülhamid, 1878 sonrası Tanzimat politikalarına duyulan inancın sarsılmasının yarattığı boşlukla birlikte imparatorlukta oluşan yeni nüfus dengesinde Müslüman kimlikleri önceleme siyaseti gütmüştür. Müslüman kitleleri ortak paydalarda birleştirerek sosyo-kültürel alanda kalkınmalarını öncelermiştir. Bu siyaset kapsamında; Müslümanları gayri-müslimler karşısında desteklemiş, bu doğrultuda eşraf ve şeyhlere de ciddi bir önem atfetmiştir. Eşraf ve meşâyihin hiçbir şekilde küstürülmemeye ve gönlünün hoş tutulmasına özen göstermiştir (Çetinsaya, 1992: 155). Bu siyasetten neş'et Halidîler de tıpkı Talabanîler gibi Osmanlı merkezi hükümeti tarafından güçlü şekilde kollanıp desteklenmiştir. Bu destek Talabanîlerin bölgedeki diğer Kadirî aşiret birleşenleriyle yaşadıkları gerilimler de spesifik olarak Halidîliğe karşı olmalarının önündeki en büyük engeldir. Çünkü İngiliz ve Osmanlılarının politik desteğine sahip bir aile aynı desteğe sahip Halidîlikle karşı karşıya gelmemek için tarafsız bir tutum izlemiştir.

3. Şeyh Rıza Talabanî'nin Şiir Üslubu

Şeyh Rıza Talabanî, Tanzimattan II. Meşrutiyet'e kadar geçen çalkantılı dönemde yaşamının verdiği determinel durumdan kaynaklı olarak şiirlerinde hem övgüye hem de yergiye yer vermiş klasik bir divan şairidir. Hem öven hem de yeren bu özelliğini aşağıdaki Farsça beyit örneğinde görüleceği üzere açıkça belirlemiştir:

یـکی از دعاگوی ایشان رضاست رضا را گـر خـشم گیرد قضاست

Onların duacılarından biri de Rıza'dır, Rıza öfkelenirse şayet, kazâdır (Talabanî, 1946: 175).

Keza aşağıdaki Osmanlıca söylediği benzer bir beyitte de aynı özelliğini şu sözlerle ifade etmiştir:

استه سه ایلر ستایش استه سه ایلر هجا لاابالیدر رضانک مشرب رندانه سی

İsterse över sitayiş eder isterse de hicveder, Rıza'nın rindâne meşrebi lâubâli bir meşreptir (Talabanî, 1946: 241).

Farsça söylediği bir başka beyitte ise bu durumu biraz daha açmış ve kendisini hem acı hem de tatlı ilaç veren bir hekime benzeterek, kötülere hicvettiğini iyileri ise övdüğünü aşağıdaki şu beyitlerle ifade etmiştir:

گهی داروی تلخ و گهی شرین	به کار آرد حکیم مصلحت بین
گهی گویم هچا و گه تحسین	ز خیل شاعران من هم حکیم
همی خوانم بدان را لعل و نفرین	همی گویم نکویان را ستایش
زنم بر فراق بد خواهان تبر زین	به کام دوستان ریزم تیر زد
جعلناها رجوماً للشیاطین	معاذ اله زبان آتشینم

Maslahat gözeten bir hekim, bazen acı bazen de tatlı ilaçlar kullanır / Şairlerden ben de bir hekim sayılırım, onun için bazen hicveder bazen de övgüde bulunurum / İyileri sitayiş eder, kötülere ise lanet ve beddua (e)derim / Dostların önüne sererim mücevherleri, kötü niyetlilerin başının ortasına indiririm baltayı / Allah muhafaza dilim ateş gibidir, şeytanları kaçırtmada üstüne yoktur (Jiyan, 1358: 183).

Şeyh Rıza Talabanî şiiirlerinde klasik divan edebiyatının birçok nazım türünü kullanmış, kaside, gazel, rubaî, mesnevî, kıt'a, tercî-i bend ve tahmis kalıplarında lirik, epik, irfanî ve felsefî muhtevası olan şiiirler söylemiş zatî manada usta bir şairdir. Şeyhül-İslam Haydarîzâde İbrahim Hakkı Efendi (ö. 1933) Şeyh Rıza'nın şiiir üslubu ve edebi kişiliği ile ilgili olarak; "Osmanlı dilinde Nefî (ö. 1635), Farisî de Firdevsî (ö. 1021) ve Kaânî-i Şirazî (ö. 1854) gibi efsanevi şairlerin şiiir tadını kendi şiiirlerinde göstermeye muvaffak olmuş bir şair" değerlendirmesini yapmıştır (İbnü'l Emin, 1988: 1478). Şeyh Rıza Talabanî'nin dostu ve çağdaşı olan *Encumenî Edîban* adlı Kürt şairler tezkiresinin yazarı Süleymaniyeli Miralay Emin Feyzi Beg (ö.1929)'de benzer görüş ve rivayetlere yer vermiştir (Feyzi Beg, 2012: 18-24). Ayrıca Kerkük'ün yetiştirdiği büyük şairlerden Kâkêi Hicri Dede de; bir dördlüğünün ilk kanadında, "elbetteki reisu's-şûera Şeyh Rıza'dır" diyerek onu Kerkük'te devrinin en büyük şairi kabul etmiş, Dede'nin bu görüşüne Kerküklü Türk veya Kürt olsun diğer şair ve yazarlarda katılmıştır (Terzibaşı, 2013: 1/300). Şiiirlerindeki mecaz ve duygular, dil, şekil ve teknik açıdan tamamen eski üsluptur. Divan edebiyatı temsilcilerinden en fazla etkilendiği şair ise hiciv ve kasideleri ile ünlü Nefî (ö.1635)'dir. Hatta şair Osmanlıca bir şiiirinde kendisini Nefî ile özdeşleştirmiş, ona benzediğini aşağıdaki şu belîğ sözlerle ifade etmiştir:

دوران کارزار فصاحتده بن دخی نفعی گبی بر افعی آتش زبان ایدم

Devrin fesahat ve şiir dünyasında ben de Nef'î gibi bir ef'î-i ateş-zebân idim (Talabanî, 1946: 233).⁵

Şeyh Rıza Talabanî'nin, özellikle tasavvuf temalı şiirleri genel itibariyle tekke edebiyatı özellikleri taşıyor olsa da form ve muhteva açısından Ruhî-i Bağdadî (ö.1606)'nin tasavvufi şiirleriyle benzer özellikler taşımaktadır (Başçı, 2020: 101).

4. Şeyh Rıza Talabanî'nin Tasavvufî Yönü ve Nakşî-Halidîliğe Yaklaşımı

Şeyh Rıza Talabanî, edebiyat tarihinde her ne kadar hiciv ve hezeliyatları ile ön plana çıkmış bir divan şairi olsa da o her şeyden önce bir tarikat müntesibidir ve tasavvuf akımları içerisinde önemli bir yeri olan Kadirî Tarikatının, babasının kurucusu olduğu *Halisîyye* kolundandır. Onun bu kimliği ister istemez karakterinin oluşmasında ve dünya görüşünün şekillenmesinde önemli bir yer tutar. Zira o küçük yaştan itibaren babasının gözetiminde çok iyi bir din eğitimi almış ve dinî bir muhitte yetişmiş bir âlim aynı zamanda bir tekke erbâbidir, dolayısıyla din, dindarlık, tekke ve tasavvuf onun ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Şair yukarıda da değindiğimiz üzere hem öven hem de yeren yönleri olduğu için gerek yaşadığı dönemde gerekse öldükten sonra farklı yönleriyle değerlendirilmiş bir şairdir. Hicivlerine ve ağır iğneleyici tabirlerine bakarak onu agnostik bir karakter olarak değerlendirenler olduğu gibi⁶ onun tasavvuf ehli olmadığını söyleyenler de olmuştur ki söz konusu iki çıkarımın da yanlış olduğunu düşünüyoruz. Çünkü şairin dinî muhtevalı ve din tandanslı şiirleri ve methiyeleri, sözü edilen hicivlerinden sayıca ve görece daha fazladır. Ayrıca şair hakkında uzun yıllar saha araştırmaları yapmış Kerküklü araştırmacı Ata Terzibaşı'nın da belirttiği gibi;

Şeyh Rıza Talabanî, kişilik olarak son derece vakur ve muhterem birisidir. Dış görünüş itibari ile heybetli bir yapıya sahip olan şair aynı zamanda ibadetine düşkün dindar bir şahsiyettir. Şiirleri arasında ahlaka mugayir şiirler görünse de o bu tür şiirleri ancak yeri geldiğinde dillendirmiştir ve mezkûr bu şiirlerin tatbik sahasında asla yeri olmamış, sadece sözde kalmıştır. Hatta şairin ibadetine güvenerek kendi üslubunca, Allah'ın bana verdiği nimet ile kendisi için yaptığım ibadet arasında bir muvazene yapılırsa Allah'a borçlu kalmam dediği bile olmuştur (Terzibaşı, 2013: 1/298).

Terzibaşı'nın söz konusu değerlendirmeleri olmasa bile şairin kendi divanında yer alan şiirler incelendiğinde onun agnostik bir karakter değil aksine tevhid inancına sahip sûfî ve kalender meşrep bir kişilik olduğu rahatlıkla görülür ki bu da söz konusu iddiaları çürütmeye

⁵ Şair bu beyitte kendisini Nefî ile özdeşleştirmiş, Nefî kelimesi ile aynı vezne sahip ef'î (ejderha, büyük yılan) kelimesiyle secî' oluşturup, kendisinin de tıpkı şair Nef'î gibi ağzından ateşler saçan bir ejderha olduğunu belgelik bir ifadeyle dile getirmiştir.

⁶ Mehmet Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri* 'nde Şeyh Rıza'yı agnostik bir karakter olarak değerlendirir. Bayrak'ın bu değerlendirmesi için bkz. (Bayrak, 2004: 188). Ayrıca Şeyh Rıza'nın kimi hicivlerine bakarak onun tasavvuf ehli olmadığını iddia eden akademisyenler de mevcuttur.

yeterlidir. Örneğin aşağıdaki Osmanlıca şiir onun tevhid inancını tasavvuf inancıyla nasıl ve ne oranda yoğurduğunun en bariz göstergelerinden birisidir:

شهودی هر نفس ذوقِ لقادر اهل توحیدک	دلی مرآت شوقِ کبریا در اهل توحیدک
غبارِ خـاکپایِ کیمیادر اهل توحیدک	زرِ خالص ایدر قلبِ سیاهی خارقِ عاده
محقق هر بیرى مشکل گشادر اهل توحیدک	لسانِ حالیِ حالِ طلسماتِ عجایبدر
کلامی جانفزا نطقی شفادر اهل توحیدک	دمِ عیسی احوالی ید بیضادراقوالی
رضایا هر برى مردِ خـدادر اهل توحیدک	یا ابراهیم ادهدر یا خودِ مخدومِ اعظمدر

Tevhid ehlinin (sûfilerin/sâliklerin) gönlü, Allah sevgisiyle dolu bir aynadır, o ayna kalplerindeki Allah sevgisini yansıtır ki şühud makamı⁷ sayesinde her daim biraz daha Allah'ı görme arzusuyla yanıp tutuşurlar / Onlar, harikulâde bir şekilde kararın gönülleri hâlis bir altına dönüştürmeye muktedirler⁸ zira ayaklarının altındaki toz zerreciklerinin kimyevî, dönüştürücü bir gücü vardır / Onların hâl dili gizemli pek çok muammayı çözer, muhakkak onların her biri muamma çözücüdür / Hâlleri İsa'nun nefesi, sözleri ise Musa'nun yed-i beyzâsı gibi mucizevîdir, sözleri cânâ cân katar, nutukları ise şifadır / Her biri İbrahim Edhem⁹ veya bizatihi Mahdum-ı Â'zam'dır¹⁰ ve onlar bana (Rıza'ya) bir Allah eri olarak görünürler (Talabanî, 1946: 231).

Onun tevhid inancını gösteren bariz şiirlerinden birisi de aşağıdaki Farsça dörtlüktür. Bu dörtlükte şair yaratıcıya nazarî tasavvufa sahip bir sûfî diliyle seslenmiştir:

چمله تو آفریده وحدک لا شریک لک	هشت بهشت و شش جهت هفت زمین و نه فلک
ای همه ماسوای تو در کف قدرت تو یک	من چیم ای فدای تو دم زلم از ثنای تو

Sekiz cennet, altı cihet, yedi yer, dokuz felek, cümlesini var eden sensin ey kendisinden başka ibadete layık olmayan ilah / Ey bütün mâsivânın kudret elinde bir olduğu, ey cânımın feda olduğu, ben kimim ki senin övgünden dem vurabileyim?! (Talabanî, 1946: 187).

Aynı şekilde aşağıdaki bir diğer Farsça beyitte de şair, mezhebi-itikadî kimliğini dile getirerek kendisi hakkında farklı iddialarda bulunanlara peşinen cevap vermiştir. Ehl-i Sünnete olan bağlılığını aynı zamanda Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisine sahip olduğunu aşağıdaki şu sözlerle ifade etmiştir:

⁷ Hakk'ı Hakk ile görme olan şühud makamına ulaşmış bir sâlik veya sûfî, Allah'ın varlığını görür ancak ondan başka varlıkların olduğunu da inkar etmez ya da alemleri gölge olarak algılar. *Her şey o değildir, ancak her şey O'ndandır* diye düşünür (Uludağ, 2016: 337).

⁸ Mısırda Arapça'nın kalp kelimesi ile kalb/dönüştürme kelimeleri arasında iham sanatı kullanılmıştır.

⁹ İbrahim Edhem, tasavvuf tarihinde önemli bir yeri olan Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr (ö. 778 -?-) adındaki önceleri zengin ve soylu bir hayat sürerken her şeyden el etek çekerek tasavvufa yönelmiş ünlü sûfilerdendir. Sûfilîğin yanı sıra şair ve muhaddistir. Bkz. (Camî, 2014: 163-165).

¹⁰ Mahdum-ı Â'zam'dan kasıt Molla Abdurrahman-ı Camî (ö. 1492)'dir. Nitekim Nakşî sûfilerinin tarikat piri olarak da gördükleri Camî'ye "Hazret-i Mahdumî", "Âlâ Hazret Mahdumî" şeklinde lakaplarla hitap etmişlerdir. Ali Şir Nevai (ö. 1501) Camî'nin vefatına ilişkin söylediği meşhur mersiye de onun bu lakabını; *Ekâbir ordusu saf bağlamış çık gel ey Mahdum diyor / Şu muhlisleri yüzünü görmekten mahrum bırakma* şeklinde dile getirmiştir. Bkz. (Bâharzî, 2016: 328).

من سنيم نامم رضا كلب امام مرتضى درويش عبدالقادر م راهم به مولا مى رود

Ben Sünni'yim adım Rıza, İmam Murtaza'nın (Hz. Ali'nin) köpeğiyim / Abdülkadir dervişiyim, yolum Mevlâ'ya varır benim (M. Talabanî, 2001: 177).

Kürtçe ve Farsça karışık nazmettiği bir başka şiirinde ise Allah'a, Peygambere ve ashabına iman ettiğini, sahip olduğu Ehl-i Beyt sevgisinin ise Şiilerin Ehl-i Beyt sevgisiyle karıştırılmaması gerektiğini kendisine has üslubuyla şöyle dile getirmiştir:

ایمان به خدا دارم و پیغمبر و اصحاب نه شیعة سببم و نه باب سگباب

Benim Allah'a, Peygambere ve ashaba imanım tamdır, ben ne o küfürbaz Şiilerdenim ne de o babası köpeklerden (M. Talabanî, 2001: 179).

Onun muvahhid ve tasavvufî kişiliğini en güzel özetlediği şiirlerinden birisi de söylediği aşağıdaki Osmanlıca beyitlerde görülmektedir. Zira bu şiirinde tasavvufî düşüncede önemli bir yeri olan *ben gizli bir hazineydim ve bilinmek istedim* şeklindeki kudsî hadisin mahiyetine göndermede bulunarak tasavvuftaki öze yolculuğun (seyr-i sülûk) önemine vurgu yapmıştır. Aynı beyitler arasında, *müminin kalbi Allah'ın arşıdır* ya da *ben ne yere ne de göğe sığıdım, mümin kulun kalbine sığıdığım kadar* mealindeki hadislere işaret ederek iktibas ve irad-ı mesel sanatları ile iç dünyasını ve tasavvufî yönünü altını çizercesine göstermiştir:

گشت فضایی عالم جان ایتمک ایسترم
بیرون دلده بولمادم آثار کـنـز راز
درگاه حضرته عرض نیاز ایله یوب
جاسوس آهم آلمادی جانانه دن سپهر
روا دگل حقیقته سن شیخه کین رضا
جان کمنده برجولان ایتمک ایسترم
جان درونه عطف عنان ایتمک ایسترم
اسرار من لدنی بیان ایتمک ایسترم
اشبو جهان نورد دوران ایتمک ایسترم
بن جستجوی پیر مغان ایتمک ایسترم

Şu iç dünya denen, bağlılıklarla ayağı bağlanmış olan yerde şöyle bir dolaşmak, cân vadisinde şöyle bir gezmek isterim / Zira kalp dışındaki bir yerde sırlar hazinesine dair herhangi bir ize rastlamadım, onun için iç dünyayı bir başlangıç noktası yapmak isterim / Yüce hazretin makamı olan o yerde kendisine yalvarmak suretiyle gizli ilimlerin sırrını açıklamak isterim / Benim sırları arayan ahım cânanı seyredemedi, dolayısıyla ben bu (kalp) denen dünyayı dolanmak isterim / Doğrusu benim gibi yaşlı bir şeyhin (Rıza'nın) böylesi bir yolculuğa çıkması uygun değildir / Lakin ben bu yolculukla aşkı pây edeni / pîr-i muğanı bulmak isterim (Talabanî, 1946: 233).

Muvahhid bir sûfi olduğunun altını çizen şairin alt kimliği ve ayrılmaz parçalarından birisi de Kadirîlik'tir. Nitekim birçok şiirinde kendisinin Şeyh Abdülkadir-i Geylânî'ye intisabına değinmiş, yetiştiği Talabanî tekkesini ise dünyalara değışmeyeceğini, *Benim ırsî pederdir intisabım Gavs-ı Gilân'a / Değişmem muy-i mûr-i dergâhı, mülk-i Süleyman'a* şeklinde birçok kez dile getirmiştir (Talabanî, 1946: 245-246). Şiirlerinde büyük oranda Şeyh Abdülkadir-i Geylânî ile Kadirîliğe methiyeleri bulunan şairin aşağıdaki Osmanlıca

beyitlerinde de görüleceği üzere atalarından miras aldığı sûfî kimliği onun için daima bir övünç kaynağı ve iftihar vesilesidir:

جملة علم اليقیندن واصل عين اليقین
بن کوله ن شایانی عفوم یا امیر المؤمنین
ترک اولنسه نولور بیش یوز رأس اغنامینه

*Atalarımın hepsi imamü'l-müttâkindir*¹¹, *hepsi de ilim ve irfanla ilahi ilimlere kavuşmuştur / Varsın beş yüz koyun vergisini de ödemeyeyim, ne olur? Ben ki affına layık bir kölenim senin ey Emire'l-Mü'minîn!* (Talabanî, 1946: 252).

Yine bir başka Osmanlıca şiirinde kendi ismini Kadirî bülbülleri / sâlikleri arasında zikrederek mezkûr kimliğinin altını bir kez daha çizmiştir:

سالك ملك بقادر سالكان قادری
جهد ایدوب علم الهیدن سبق خوان اولدیله
جامه عرفان ایله تیزین بساطن ایتدیله
مجلس اشراقیاندر حلقه اذکارلری
ایمشلر دللرک گنجنه غیب الغیوب
چوق فنا فی اللهدن سیر الی الله ایتمه
فیض ارشادیلله تسخیر ایتمه طالبلری
بوستان ذکر جهری ایجره در نالشلری

تارک کوی فنادر سالکان قادری
وارثان انبیبیادار سالکان قادری
ظاهراً اهل قبادر سالکان قادری
سری قلبه آشنادر سالکان قادری
مخزن سرخدادار سالکان قادری
رهروان کبریادر سالکان قادری
گوییا معجز نمادار سالکان قادری
ببلبل باغ رضادر سالکان قادری

Kadirî sâlikleri, sonsuz mülkün merhalelerini aşmaya çalışanlardır, fenâ makamı yoluna girendir onlar / Çalışıp çabalayarak ilahi ilimle zikre oturan, peygamberler varisidir Kadirî sâlikleri / İrfan örtüsü ile içlerini süsleyendir onlar, görünürde ise hırka ehlidir Kadirî sâlikleri / Zikir halkaları meclis-i işrâkiyandır,¹² kalbi sırlara aşinâdır Kadirî sâlikleri / Dilleri gaybın hazinelerine dönüşmüş, ilahi sırların mahzeni olmuştur Kadirî sâlikleri / Allah'a ulaşmak için fenâ fillah (Allah'ın zat ve sıfatında yok olma) makamından yola çıkıp Allah'ın azamet ve büyüklüğüne ulaşmaya çalışandır Kadirî sâlikleri / İlim ve irşâd ile taliplerin/müridlerin gönlünü büyüleyen, mucize / keramet gösterendir Kadirî sâlikleri / Zikir bahçesindeki inleyişleri cehrîdir (yüksek sesledir), Rıza bağının bülbülüdür Kadirî sâlikleri (Talabanî, 1946: 247).

Şiirlerinde birçok yerde atalarının ve kendisinin tasavvufî ve Kadirî yönüne değinmiş olan şair, sûfî dünyasına ve Kadirî kimliğine, Kadirî Tarikatına olan derin bağlılığına rağmen Mevlevî ve Rufaî gibi kimi tarikatları ise sert bir dille eleştirmiştir. Bu tarikatlardaki bazı düşünce ve ritüellere, dervişlik adı altında yapılan kimi riyakâr uygulamalara ve sahte

¹¹ Şair şiirde geçen İmamü'l- Müttâkin/Muttakilerin İmamı ifadesini babası ve ataları için kullanmıştır. Bu sıfatla Emire'l-Mü'minin/Müminlerin Emiri sıfatı arasında da tenasüb ve iham-ı tebadür sanatı oluşturmuştur zira İmamü'l-Müttâkin sıfatı tıpkı Emire'l-Mü'minin sıfatında olduğu gibi Hz. Ali'nin lakaplarından birisidir. Ancak şair bu şiirde Emire'l-Mü'minin'den padişah Sultan II. Abdülhamid'i kastederek hayvan vergisinden muaf tutulmasını talep etmektedir.

¹² Beyitte geçen meclis-i işrâkiyân/herkese açık meclis ibaresi burada hakiki anlamında yani "katılmak/iştirak etmek" olarak kullanılmıştır. Ancak şair iham sanatıyla Şeyh Şihabüddin es-Sühreverdî (ö. 1191) tarafından sistemleştirildiği kabul edilen felsefî/kelamî mektebi de akıllara getirmiş dolayısıyla beyitte iham sanatı kullanmıştır. Bkz. (Başçı, 2020: 44)

şeyhliklere karşı çıkmıştır. Divanında Kadirî-Talabanî şeyhlerinin özellikle Kerkük'teki Mevlvî ve Rufaî-Sayyâdî tarikatlarıyla bir tür rekabet içerisinde oldukları izlenimi veren şairin bu şiirlerinde söz konusu tarikatlarda, bir takım hile ve desiselerin olduğu, esrar kullanımını dâhil bazı din dışı uygulamaların yaşandığı belirtilmiş, bu uygulamalar da şairin kendine has hiciv diliyle eleştirilmiştir. Eleştirilen bu şeyhler arasında Rufaî şeyhi Ebü'l-Hüda Muhammed b. Hasen Vadi b. Ali es-Sayyadî (ö. 1909) gibi önemli şeyhlerde bulunmaktadır (Başçı, 2020: 45-46 ve 183). Samimi bir Kadirî olmasına, dahası Mevlvîye ve Rufaîye gibi bazı tekke ve tarikat uygulamalarını eleştirmesine rağmen, şairin matbû divanında yer alan ve aşağıdaki Osmanlıca örnek beyitlerinden de anlaşılacağı üzere Nakşibendîliğe genel itibarıyla olumlu yaklaştığı görülmektedir:

هزار گلستـــــانی لا مکاندر نقشبندیـلر
جوانمردان قصر عارفـــــاندر نقشبندیـلر
سبق خوانان ختم خواجـــــگاندر نقشبندیـلر
نقش غیردن حرز امـــــاندر نقشبندیـلر
بو صورته عیان اندر عیاندر نقشبندیـلر
رضایـــــا مرکز قطب زماندر نقشبندیـلر

گل صد برگ گلزار جنـــــاندر نقشبندیـلر
غذجویان عشقه بنل ایدرلر زاد ارشـــــادی
دبستان ادبه خـــــواجه خضر لذنیدن
حقیقته صفایی قـــــلبه نائل اولدیـلر بونلر
جمال ذات حقى بولدیـلر اعیان کثرتده
ادرلر هوش دردم خلوت اندر انجمن دائم

Cennet bahçesinin bin yapraklı gülüdür Nakşibendîler, mekâna sığmaz, binlerce gül bahçesidir onlar / Aşk dilenenlere irşâd yoluyla ihsanda bulunurlar, Kasr-ı Arifân'ın¹³ (Arifler sarayının) yiğitleridir Nakşibendîler / Edeb okulunda, Allah tarafından Hızır'a verilen özel ilimle ilimlenmiş, Hâcegân¹⁴ zikrini okuyandır Nakşibendîler / Hakikat makamında kalplerini her türlü kötülükten arındıran, kalbi ve nefsi Allah'tan gayrı bağılılığa karşı koruyandır Nakşibendîler / Hakk'ın zatî cemalini ayân-ı kesrette bulan, böylece ayân içinde ayân olandır Nakşibendîler¹⁵ / Ederler hûş-derdem, halvêt ender-encümen¹⁶ dâim halk içinde olsalar da

¹³ Buhara'nın bir fersah kuzeyindeki Kagan ilçesinde bulunan ve önceleri adı Kasr-ı Hinduvân olan sonraları Kasr-ı Arifân adını alan bu köy, Nakşîliğin kurucusu Bahâeddin Muhammed Nakşibend'in doğduğu köyün adıdır. Dolayısıyla şair söz konusu bu beyitte iham-ı tebadür sanatı kullanmıştır. Kasr-ı Arifân için bkz. (Tosun, 2015: 99).

¹⁴ *Hâcegan*, Nakşibendîye sülûlîği hiyerarşisinde, Hâce Yusuf Hamedanî (ö. 1140)'ye nispetle Hâce Bahâeddin Muhammed Nakşibend zamanına kadar gelen silsileye verilmiş isimdir. Diğer bir tabirle Nakşîliğin ilk dönem isimidir ancak Hâce Bahâeddin Muhammed Nakşibend'ten sonra *Nakşî* ismi ve geleneğiyle sınırlandırılmış olup Nakşibendîye Tarikatı müntesiplerine ve bu tarikatın önemli şeyh ve müridlerinin oluşturduğu hiyerarşiye denmiştir (Algar, 2012: 117). *Hatm-i Hâcegân* ise özellikle Nakşîliğin Halidî kolunda yaygın bir zikir ritüelidir. Nakşî-Halidî kolunda zikir tek tek yapılabilirdiği gibi toplu olarak da icra edilebilir. Yapılan toplu zikre *Hatm-i Hâcegân* adı verilmiştir. *Hatm-i Hâcegân*'da, gözlerin kapanması, yirmi beş kez *esteğfirullah* denmesi ve hatme halkasında sağ ayağın sol ayağın altından çıkarılarak sağ kalçanın üzerine oturulması gibi edepelerin yanında yedi tane de rüknü vardır. Geniş bilgi için bkz. (Kavak, 2017: 459).

¹⁵ Tasavvufdaki vahdet-kesret bağlamında Nakşî sülûlîlerin kesrete inanışlarına yani belli bir şeyin şeklinin, çeşitli ve değişik biçimlerde yansiyarak bir çokluk meydana getirmesi inancına gönderme vardır. Nakşîlere göre â'yan-ı sâbîteye akseden Hakk'ın varlığı da böyle bir çokluk meydana getirir. Çokluk vehim ve hayal olarak vardır; birlik gerçek olarak mevcuttur. Dolayısıyla beyitte geçen 'ayan ender' ayân (şekil içinde şekil) ifadesi âyan-ı sabîte ve âyan-ı kesrete işaret eder. Bkz. (Ali b. Hüseyin, 2010: 23).

¹⁶ *Hûş-derdem*: Nakşîlikte sâlikin her nefesini şûûr halinde ve uyanık olarak almasına denir. Buna göre insan nefes alırken *he* sesi çıkarır, bu *he* sesi gaybî hüviyyetin *he*'sine işaret eder. Demek ki insan her nefeste zikredicidir. Nakşibendîye Tarikatının on önemli esasından/prenesibinden birisi olarak kabul edilir. *Halvet ender-encümen*: Zahirde halkla, batında ise Hakk ile olmak anlamına gelen tarikat esaslarından biridir. Nakşîlik esasları için bkz. (Ali b. Hüseyin, 2010: 15-32).

Hakk iledir Nakşibendiler / Rıza için zikir halkasının merkezi ve zamanın kutbudur Nakşibendiler (Talabanî, 1946: 218-219).

Lakin şairin şiir üslubunun hem öven hem de yeren bir tarzda olması hasebiyle Mevlevî ve Rufaîlere karşı takındığı sert yaklaşım kadar olmasa da benzer yaklaşımı bazen Nakşîlik ve Nakşî-Halidî şeyhleri hususunda da göstermiş, onlara karşı da iğneleyici yaklaşımlar sergilemiştir. Örneğin aşağıdaki Osmanlıca beyitte görüleceği üzere Kadirîlerin cehrî / açık zikri ile Nakşîlerin hafî / gizli zikir ritüellerini karşılaştırmış olan şair, tercihinin cehrî zikirden yana olduğunu örtük bir şekilde ifade ederken, Bağdat'ın "Meydan" adlı mahallesindeki Muradiye Camii bitişiğinde yer alan ve hayatının son on yılını burada postnişin olarak geçirdiği¹⁷ Kadirî-Talabanî tekkesi üzerinden de iham-ı tevriye sanatıyla Nakşîler hakkında şöyle demiştir:

كوشه لرده نقشبنديلر گبی صاقلانمايز قادريلر تكيه سی اصلان گبی ميدانده در

Köşelerde Nakşibendiler gibi saklanmayız / Kadirîler tekkesi aslan gibi Meydan'dadır (Mustafa, 2010: 562).

Aynı şekilde Nakşî-Halidî şeyhlerini methettiği gibi bazı şeyhleri de iğnelemiş ya da zemetmiştir. Şeyh Rıza Talabanî'nin methettiği Nakşî şeyhlerinin başında Nakşibendîyye Tarikatının kurucusu Şeyh Bahâeddîn Nakşbend gelmektedir. Onu Mevlânâ Halid eş-Şehrezûrî'nin halifelerinden Şeyh Osman Siracüddin Tavilî'nin torunu ve halifesi Şeyh Ali Hüsâmeddin Tavilî ile İmadiye bölgesinde yaşayan, önceleri Halvetî Tarikatına intisâb etmiş olup ardından Kadirî şeyhi iken yirmili yaşlarında Mevlânâ Halid'in halife ve mümessillerinden Şeyh Abdulvehhab el-Sûsî'den hilafetnâme alarak Nakşîliğe yönelmiş olan Şeyh Nureddin Birîfkanî izlemiştir. Şeyh Rıza Talabanî, Şeyh Ömer Biyârî (ö. 1900) ve bazı Nakşî-Halidî şeyh ve halifelerini ise şiirlerinde eleştirmiş veya hicvetmiştir.

4.1. Şah-ı Nakşbend'i Methiyesi

Divanındaki şiirlerinden görüldüğü kadarıyla Şeyh Rıza Talabanî'nin medhettiği ilk Nakşî şeyhi Nakşîliğ'in kurucusu Şeyh Bahâeddîn Nakşbend'tir. Hâce Bahâeddin Nakşbend, Abdülhâlik Gücdevânî (ö.1179)'nin hafî zikir esasına dayalı olarak kurduğu Hâcegân Silsilesi'nin unutulmaya yüz tutan prensiplerini ihya ettiği için yeni bir tarikat kurucusu olarak telakki edilmiş ve hakkında müstakil menâkıbnâmeler yazılmıştır (Tosun, 2015: 95). Nakşbend lakabına nispetle tesis ettiği tarikata *Nakş(i)bendîyye* denmiştir ve bu tarikat İslam dünyasında en fazla mürid ve taraftara sahip tarikatların başında gelmektedir. Hayatı, görüşleri ve tarikatı

¹⁷ Şeyh Rıza Talabanî, 1900 yılında ağabeyi Şeyh Ali tarafından Bağdat'taki Kadirî-Talabanî tekkesine postnişin olarak tayin edilmesi üzerine Bağdat'a yerleşmiştir. Aslında bu postnişinlik görevi ağabeyi Şeyh Ali'nin Şeyh Rıza'yı kendi yanından uzaklaştırmayı hedefleyen bir adımdır çünkü Şeyh Rıza haksızlığa gelmez kalender meşrep kişiliği ve sivri dilliliği ile herkesin rahatını ve tadını kaçırmış birisidir. Bkz. (Başçı, 2020: 30-31).

hakkında oldukça fazla bilgi bulunmaktadır.¹⁸ Şeyh Rıza Talabanî her ne kadar Kadîrî olsa da Şah-ı Nakşbend'e saygısını aşağıdaki beyitlerle dile getirmiştir. Şah-ı Nakşbend'in ve genel olarak bu tarikatın *Bekrî Silsilesine*, "kokusu Ebu Bekir'in kokusunu vermektedir" diyerek göndermede bulunmuştur. Divanında yer alan bu şiirin son beytinde *Rıza* mahlası görülmektedir bu sebeple şiirin *Rıza* lakaplı bir başka şaire aidiyeti de gözönüne alınmalıdır zira divandaki şiirler yukarıda da belirttiğimiz gibi şairin ölümünden sonra derlenmiştir. Ancak divanında yer aldığı için ve aksi henüz ispatlanmadığından şaire ait bir methiyedir diyebiliriz:

طاق محراب است ابروی بهاءالدين ما	قبله حاجت بود روی بهاءالدين ما
منزل جانان بود کوی بهاءالدين ما	تکيه روحانيان است آستان حضرتش
خوی پیغمبر بود خوی بهاءالدين ما	بوی بویکرست بویش در مشام سالکان
در قرار تباب گیسوی بهاءالدين ما	هرکسی آرام یابد از پریشانی غم
قوة اقرار بـازوی بهاءالدين ما	پنجه گستاخ دست منکران را بشکند
یافتم لولو زنبو بوی بهاءالدين ما	جستجو کردم بحمدالله در بحر رضا

Yüzü muhtaçların kiblesidir, kaşı, mihrabın kemeridir bizim Bahâeddîn'in / Dergâhının eşiği ruhanilerin¹⁹ tekyesi, sokağı, cânanın menzilidir bizim Bahâeddîn'in / Kokusu sâliklerin burnuna Ebu Bekr'in kokusu gibidir, huyu, peygamber huyudur bizim Bahâeddîn'in / Her kim Bahâeddîn'in saçlarının kıvrımına tutunursa, kederin perişanlığından kurtulur / Bizim Bahâeddîn'in pazularında var olan o ikrâr gücü, münkirlerin küstah pençesini kırmaya kadirdir / Dalıp "Rıza" denizine çok aradım onu, şükür ki o denizde taze inci gibi buldum onun kokusunu (Talabanî, 1946: 98).

4.2. Şeyh Muhammed Ali Hüsâmeddin Tavilî'yi Methiyesi

Şeyh Muhammed Ali Hüsâmeddin Tavilî 1861 yılında Halepçe'ye bağlı Tavila köyünde dünyaya gelmiştir. Dedesi Mavlânâ Halid'in ilk ve en önemli halifesi Şeyh Osman Siracüddin et-Tavilî'dir. Babası Şeyh Muhammed Bahâüddin (ö. 1880) annesi Tayyibe Hatun'dur. Nakşî-Halidî halifelerinden olan babasından hırka ve irşâd icazesi almıştır. On sekiz yaşında babası vefat edince, onun yerine irşâd postuna oturmuştur. Ondan önce amcası Şeyh Ömer Ziyaüddin irşâd makamına geçmek istemiş ve bu durum amca yeğen arasında kısa süreli bir anlaşmazlığa neden olmuştur ki Şeyh Rıza Talabanî şiirlerinde bu anlaşmazlığa da değinmiştir.²⁰ Babası ve dedesinin hayatta olan bütün halifeleri tarikat ahidlerini yenileyip ona intisâb etmişlerdir. Babasından devraldığı Tavile Hankâhını imar ettirip genişletmiş, tekke bostanlarının sayısını artırmıştır (Tenik, 2015:107-108). Civar köy ve kasabalarda çiftlikler, bostanlar ve sayfiyelikler oluşturduğundan halk tarafından ziyadesiyle sevilip sayılmıştır. Irak'tan Çin'e, Türkiye'den Mısır'a kadar geniş bir mürid ve halife ağına sahip olan Şeyh Ali Hüsâmeddin hakkında *Sirâcu't-Tâlibîn* ve *Sirâcu's-Sâlikin* adlı iki Farsça menâkıbnâme de yazılmıştır. Tarikata

¹⁸ Şah-ı Nakşbend'in hayatı, görüşleri ve tarikatı hakkında bkz. (Algar, H. *Nakşibendilik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012). Aynı şekilde bkz. (Tosun, N. *Bahâeddin Nakşbend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015).

¹⁹ Ruhâniler kelimesi burada sâliklere itlâk olabileceği gibi meleklerden istiare olarak da kullanılmıştır.

²⁰ Şairin Şeyh Ömer Ziyaüddin Biyârî'yi zemmi bahsinde bu anlaşmazlığa değinilecektir.

tamamen muhabbet merkezli yaklaşan Şeyh Ali Hüsâmeddin, Halidî kolundaki kimi vird ve zikir ritüellerinde hem Nakşî hem de Kadirî usulleri uygulattığından Kadirîler tarafından da oldukça saygı görmüştür. Kendisine saygı ve muhabbet beslemiş Kadirîlerden birisi de Şeyh Rıza Talabanî'dir. Aşağıdaki şiirden Şeyh Rıza Talabanî'ye maddi ve manevi yardımda bulunduğu, kendisini kollayıp gözettiği anlaşılan Şeyh Ali Hüsâmeddin 1938 tarihinde Bahekon'daki dergâhında vefat etmiş ve aynı yere defnedilmiştir. Şeyh Rıza Talabanî'nin aşağıdaki Şeyh Ali Hüsâmeddin methiyelerinin ilk beyitlerinde şeyhlik, tarikat ve tarikat uygulamalarında gösterilen gevşeklik ve samimiyetsizlik içlenenmiş aynı şekilde beyit aralarında sahte şeyhlikler, tarikattaki riyakar yaklaşımlar da eleştirilmiştir:

نه سر از مطلع گیلان بدرآرد ماهی
ه های و هوی، طریبی خنده ای قاه قاهی
مست و سرخوش گزرد پیر فنا فی اللہی
نه به کیوان جهد از سینه سوزان آهی
بایزید و حسنی خواجه عیب اللہی
پی حق برده ز اسرار خدا آگاهی
التجا کار خرد نیست بهر درگاهی
دست بیعت نتوان داد بهر گمراهی
که منم قطب جهان تا به کف آرد جاهی
آنکه پیش کرمش کوه کم است از کاهی
خیمه در وادی وحدت زده شاهنشاهی
قرب صد ساله عبادت به سلوک ماهی
دست در دامن مقصود چو من کوتاهی
یوسفی را فکند دست حسد در چاهی
پنجه با شیر علی چون فکند روباهی
خواهم از چشم «رضا» عطف نگاهی گاهی
درخور طبع روان قافیہ جولان گاهی
تا دلی هست دلت نائل هر دلخواهی
نرسد رنجی و عارض نشود اکراهی

نه علم بررکشد از سمت بخارا شاهی
نه ز رندان صیوحی زده بزم است
نه زکاشان به بازار انالالحق گویان
نه به دامن چکد از دیده گریان اشکی
اوحدی و سری و احمدی و معروفی
زیر این گنبد فیروزه نیایی امروز
بود هر جا در فیض همه را قفل زدند
قرب یزدان نتوان جست ز هر اهرمنی
کرد هر ملحد کی جسامه تقوی دربر
فیض خواهی ز مریدان حسام الدین شو
چون نشیند ز پی ختم به خلوت گوی
آنکه با یک نظرش دست دهد سالک را
آرد از همت او دامن مقصود به دست
حاسدی گر کند انکار کمالتش چه عجب
چه غم زند رهزنی نفس گرت بدرقه اوست
ای متاع دو جهانان جانزه یک نگهت
از ثنا زود عنان باز کشیدم که نداشت
تا سری هست سر ناموران در قدمت
بوجودت که بود تعبیه در جوهر جود

*Ne Gilan'dan bir ay doğar bugün ne Buhara dolaylarından bir şahın sancağı yükselir /
Ne rindler mahfilinde sabaha dek süren bezm ü tarabta son kadehler içilir, ne o mecliste
kahkahalar atılır, hay ü huylar duyulur / Ne evlerden "Enel Hâk" pazarına gelinir ne mest
düşmüş fenâfillah bir pîr görülür / Ne nemli gözlerden eteklere bir damla yaş akar ne yaralı
yüreklerden göğe bir ah yükselir / Bugün artık ne bir Evhedî²¹ ne Serî²² ne Ahmedî²³ ne Maruf²⁴
ne Beyazid²⁵ ne Hasen²⁶ ne de Hace-i Ubeydullah²⁷ görülür / Şu mavi göğün altında bugün,*

²¹ 13. yüzyılın ünlü mutasavvıf şairlerinden Hamid b. Ebü'l-Fahr el-Kirmanî (ö. 1238)'dir.

²² Bağdatlı ilk sûfilerden Ebü'l-Hasen Serî es-Sakatî (ö. 865)'dir

²³ Muhtemelen Rifâiyye Tarikatının kurucusu Seyyid Ahmed b. Yahya er-Rifâî (ö. 1182) kastedilmektedir.

²⁴ İlk dönem zahid ve sûfilerden Ebü'l-Mahfûz Ma'rûf el-Kerhî (ö. 816)'dir.

²⁵ Şahıyatlarıyla ünlü ilk dönem mutasavvıflardan Ebü Yezid Tayfur b. İsa b. el-Sûruşân (ö. 848)'dir.

²⁶ Birçok tarikat silsile ve şeceriyyesinde yer alan Basralı meşhur tâbiîn, âlim, zahid ve sûfi olan Ebü Said Hasen el-Basrî (ö. 728)'dir.

²⁷ Hacegân'ın Altın Silsile'sinde yer alan ünlü Nakşibendîyye şeyhi Nasırüddin Ubeydullah b. Mahmud eç-Çaçî es-Semerkanî (ö. 1490)'dir.

Hakk'ın esrarına vakıf olmuş, o sırlardan haberdâr kimse bulamazsın artık / Her taraf feyiz doluydu, bugün artık o feyizler kapandı, bir dergâha sığınmak neredeyse mümkün değildir artık / Her önüne gelen şeytanî haslete sahip kişiden, Hakk'a yakınlaşmak umulmaz, her yoldan sapmış kişiye biat eli uzatılmaz, biat edilmez / Makam ve mevki kazanmak için "takva elbisesi giyindim, dünyanın kutbu benim" diyen her mülhîde inanılmaz / Feyizlenmek istiyorsan eğer bugün, keremi karşısında dağların saman çöpü hükmünde kaldığı Hüsâmeddin'in müridlerinden ol / Hatm-i Hâcegân için halvetine çekildiğinde, vahdet vadisine otağını kurmuş bir padişaha benzer o / Sâlike bir nazar kıldımı, bir aylık seyr-i sülûkunda ona yüz yıla yakın ibadet kazandırır / Benim gibi günahkâr birisi dahi onun eteğine sarılacak olsa, himmeti ile onu maksadına ulaştırır / Kıskanç kişi onun kemalini inkar etse bu şaşılacak bir durum olmaz çünkü Yusuf'u kuyuya atan el de bir kıskanç eliydi / Seni yola revân edecek kişi o olursa, yolda eşkiya tiynetli nefisten kaygı duyulmaz artık zira Allah'ın aslanı Ali'nin pençesine sahip birini çakal(lar) alt edemez / Ey iki dünyanın varı-yoğu onun bir nazarına munhasır kılınmış kişi, şu "Rıza"ya da arasıra bir nazar etmeni arzularım / Seni övmekten çabuk vazgeçiyorum zira seni layıkıyla methedebilecek bir kafiye, bir söz bulamıyorum / Bedenlerde baş olduğu sürece, tüm o ünlü başların başı, senin ayağının önünde eğilsin, göğüslerde kalpler olduğu sürece, seni arzulayanlara kalbin de nasib olsun / Senin varlığın sayesinde ihsan ve keremin cevherine cevher katılır, sen var oldukça kişiye herhangi bir bela ulaşmaz, ortaya herhangi bir kötülük çıkmaz (Talabanî, 1946: 164-165).

4.3. Şeyh Nureddin Birîfkanî'yi Methiyesi

Ünlü mutasavvıf Şeyh Şemseddin Ahlatî (ö.1674)'nin torunlarından olan Şeyh Nureddin Birîfkanî 1792 yılında Duhok'un doğusundaki Şeyhan kazasının Birîfka köyünde dünyaya gelmiştir. İlmî ve tasavvufî eğitimini ailesinden ve İtût köyündeki medresede alan Birîfkanî eğitimine İmadiye ve Musul'daki tekkelerde dönemin tanınmış âlimlerinden dersler alarak devam etmiştir. Aileden gelen Halvetîlik geleneğinin yanında ve babasından aldığı Halvetî hilafetnâmesi dışında 1815 yılında Mavlânâ Halid'in halifelerinden Şeyh Abdülvehhâb el-Sûsî'den Nakşîlik icâzesi olarak Halidîliğe bağlanmıştır ancak bu bağlılığı çok kısa sürmüştür (Yıldırım, 2018: 2/93). Halidîlikten yüz çevirerek Kadirîliğe yönünü dönmüş olan Birîfkanî, el-Sûsî'den ayrıldıktan sonra Musul'da Kadirî şeyhi Mahmud b. Abdücelil el-Mevsûlî (ö. 1837)'nin rahleyi tedrisinde bulunmuş ve 1817 yılında kendisinden icâzet olarak İmadiye'ye dönmüştür. Kısa süre sonra Nur Muhammed Şah el-Hindî el-Lahorî'ye intisâb ederek ondan Nakşîbendîyye Tarikatı hilafetnâmesi de almıştır (Kavak, 2017: 285-286). Dolayısıyla Şeyh Nureddin Birîfkanî tasavvuf tarihinde hem Halvetî hem Nakşî hem de Kadirî şeyhi olarak kabul edilir (Yıldırım, 2018: 2/93). Birîfkanî Halidîlikten koptuktan sonra gerek Mavlânâ Halid gerekse Nakşîliğin Halidîlik kolunun iddia ve tarzlarına itirazlarını içeren Arapça *el-Budûrû'l-Celiyye fî mâ Messet ileyhi Hâcâtü'l-Fukarâi's-Sufiyye* adlı eseri kaleme almıştır. Bu eserinde Birîfkanî, Mavlânâ Halid ve halifelerinin, müridlere ciddi bir riyâzet yaptırmadan hafî zikir ve kısa süreli seyr-i sülûk ile yüksek makamlara ulaştırma iddiasında bulduklarını dillendirmiş, Halidîlerin Kadirîyye Tarikatını fisk û fücraya yönlendiren bir tarikat olarak nitelediklerini, intisâbı bulunmayanları hatmeye almadıklarını belirtmiştir. Halidî şeyhlerinin kendini beğenmiş ve nefisini terbiye edememiş iki yüzlü kişiler olduklarını belirterek Halidîliği ve

Halidî şeyhlerini sert sözlerle eleştirmiştir. Birîfkanî bu eserinde ayrıca Halidîleri, Nakşibendîye Tarikatını asıl mecrasından uzaklaştırmakla suçlamıştır (Kavak, 2017: 287).1868 yılında ikinci kez Süleymaniye'den İstanbul'a giden Şeyh Rıza Talabanî, yolda Birîfkanî'ye uğrayarak burada, kendisi gibi dört dilde şiirler söyleyen ve şiirlerinde de *Nurî* mahlasını kullanan²⁸ Şeyh Nureddin Birîfkanî'nin kabrini ziyaret etmiş ve orada kendisiyle ilgili aşağıdaki şu Farsça methiyeyi söylemiştir:

افتتاد در دیار برفکان مرا عبور
بگداخته ز تــــاب تجلی به سان طور
پرواز کرد از سرمن طائر شــــــــــــــــور
کین راز بر تو لحظه ای دیـــــگر کند ظهور
بنمود چون رواق فــــــــــــلک گنبدی ز دور
بخ بخ تبــــــــــــارک الله زین جنت و قصور
می تافتی زبــــــــــــام و برش لمعه لمعه نور
پیموده ساقی از لبش بــــــــــــاده ظهور
جسمش به خاک خفته و جان رفته در حضور
از آسمــــــــــــان ملانکه در صورت طیور
موری اگــــــــــــر به سایه قصرش کند مرور
رضا ببخش کــــــــــــه فرموده ای انالغفور
باز آورش به شــــــــــــادی و آسایش و سرور

عزم دیار روم چو کــــــــــــردم ز شهرزور
کوهی بلند پایه در آن رهگــــــــــــنذر بود
حیران شدم ز نشنه آن کــــــــــــوه پرشکوه
آواز کرد ناگه از غیب هــــــــــــاتفی
زان کوه نیکبخت چو بــــــــــــالا برآمد
پرسیدم این رواق منور از آن کیست
مانند قرص انور زرین آفتــــــــــــاب
گفتند این ضریحه قطبی ز اولیــــــــــــاست
این مرقد حبیب خدا شیخ نــــــــــــورست
آیند فوج فوج ز بهر زیــــــــــــارتش
سازد خدا به پــــــــــــایه جمشید برترش
یا رب به جــــــــــــاه حرمت این قطب اولیا
روزی مکن در این سفرش رنج و محنتی

Şehrizûr'dan Rum'a azmederken, yolum Birîfkan diyarına düştü / O geçitte yüksekçe bir dağ vardı, tecellinin ateşiyle tıpkı Tur dağı gibi yanıp tutuşuyordu²⁹ / O görkemli dağın azametini hayran kalmış şaşırılmıştım, şuûr kuşu başımdan uçup gitmişti / Ansızın gökten bir ses işitmiştim; bu sır birazdan sana ayân olacak diyordu ses / O kutlu dağı tırmandığımda, uzaktan göğün kavisli şeklini andıran bir kümbet gördüm / Bu münevver kümbet kimin kümbetidir diye sordum, maşallah, Allah mübarek kılsın bu çok güzel cenneti, bu hoş kasrı, dedim. / Cevaben dediler ki burası, sâkinin, dudağından temiz şarap³⁰ içtiği evliyadan bir kutbun kabridir / Burası Allah dostu Şeyh Nuri'nin yatırdır, onun bedeni burada yatıyor olsa da ruhu Rabbin'in huzurundadır / Melekler, kuşlar gibi dalga dalga gökyüzünden iner onu ziyaret ederler / Onun bu kasrının gölgesinden karınca geçecek olsa Allah o karıncanın makamını Cemşid'in tahtından³¹ üstün kılar / Ya Rab! Şu evliya kutbunun makamı hürmetine sen "Rıza"yı affet ki "ben affedicim"³² diye buyuran sensin / Şu yolculukta ona bela ve

²⁸ Şeyh Nureddin Birîfkanî'nin şiirleri için bkz. (Birîfkanî, Z. *Divana Şeyh Nureddini Birîfkanî*, Hevler: Çaphaney-i Vezaret-i Perverde, Aras, 2002).

²⁹ A'râf Suresi 143. ayetine telmih vardır: *Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti.*

³⁰ İnsan Suresi 21. ayetine telmih vardır: *Rableri onlara tertemiz bir şarap içirmiştir.*

³¹ İran'da hüküm süren Pişdâdî sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı olan *Cem*, *Cemşâsp* veya *Cemşidûn* adlarıyla da bilinen *Cemşid* mitsel inanışlara göre yedi yüz yıl İran'da egemenlik sürdükten sonra Sâbiû/Mandaî dini bağlılarından Dehhâk tarafından yenilgiye uğratılmış ve tahtı ele geçirilip öldürülmüş efsanevi bir padişahtır. 7. yüzyıldan itibaren klasik edebiyatta Cemşid ile. Süleyman'ın aynı kişi olduğunu düşünen şairler olmuştur. İslamî kaynaklarda geçen, *taht*, *yüzük*, *hatem* vb. metaforlar ile *cinler* ve *kuşlar* gibi diğer yaratıkları emirlerine almaları, rüzgâra boyun eğdirmenin hem Süleyman'da hem de Cemşid'de olması, bu ikisinin karıştırılmasına neden olmuş ve bu özellikler kimi şairler vesilesi ile doğu edebiyatlarında kendisine yer bulmuştur. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. (Yıldırım, 2008: 204-210).

³² Nur Suresi 62. ayetine telmih vardır: *Şüphesiz Allah affedicidir; merhamet sahibidir.*

mihnete giriftâr bir gün gösterme, onun mutlulukla, neşeyle ve huzurla geri dönmesini sağla (Talabanî, 1946: 137-138).

4.4. Şeyh Ömer Ziyaüddin Biyârî'yi Zemmi

Şeyh Ömer Ziyaüddin Biyârî, Mevlânâ Halid'in ilk halifesi Şeyh Osman Siracüddin et-Tavilî'nin üçüncü oğludur. 1839 yılında Hevraman bölgesinde yer alan Halepçe'ye bağlı tekke ve hangâhlarıyla ünlü Biyâre köyünde dünyaya gelen Şeyh Ömer, ilk tahsiline bölgedeki âlimlerin nezdinde başlamıştır (Tavakkoli, 2010: 249). Bir süre sonra babası tarafından medrese tahsili için Kerkük'e Şeyh Abdurrahman Halis Talabanî'nin tekkesine yollanmıştır. Tekke de Şeyh Halis'in iltifatına mazhar olan Şeyh Ömer, burada özellikle Şeyh Abdurrahman Halis Talabanî'nin büyük oğlu Şeyh Ali ile samimi arkadaş olmuş ve söz konusu tekke de kendisine özel bir de hücre tahsis edilmiştir (Yıldırım, 2018: 2/288). Şeyh Ömer Ziyaüddin'in Talabanî tekkesinde refah ve bolluk içinde yaşadığını duyan babası Şeyh Osman Siracüddin oğlunun tasavvufî hayattan uzaklaşacağı endişesiyle onu geri çağırmıştır. İleriki yıllarda Şeyh Rıza Talabanî, babasından kendisine kalan miras hususunda ağabeyi Şeyh Ali ile ihtilafa düştüğünde Şeyh Ömer Biyârî bu ihtilafta tercihini Şeyh Ali'den yana kullanmış ve Şeyh Rıza'yı dışlayan bir tutum sergilemiştir (Başçı, 2020: 20-21). Babası tarafından bir süre sonra Biyâre ve Tavila bölgesine çağrılan Şeyh Ömer, burada medrese ve tasavvuf eğitimi tamamlayarak babasından Halidî tarikatı icazetnâmesini almıştır. Babasının ölümünden sonra postnişîn olan büyük ağabeyi Şeyh Muhammed Bahâüddin'e irşâd faaliyetlerinde yardımcı olmuştur. Ağabeyinin ölümünden sonra yerine oğlunun mu yoksa kardeşinin mi geçeceği hususunda aile arasında ihtilaflar yaşanmıştır. Bu ihtilaflar neticesinde Tavila köyünden ayrılarak Biyare köyünde mesken tutan Şeyh Ömer Ziyaüddin, buraya yakın bölgelerde yeni Nakşî-Halidî tekkeleri kurmuştur. Biyâre'deki mevcut tekkenin kapasitesini de artırmıştır. Şeyh Ömer, hafî zikrin yanında cehrî zikri de uygulamış, farklı kültür ve ilimlere ilgi duymuş, Arapça, Farsça ve Kürtçe yazdığı şiirlerde de *Feyzî* mahlasını kullanmıştır (Yıldırım, 2018: 2/218). 1900 yılında Biyâre'de vefat eden Şeyh Ömer Ziyaüddin genç yeğeni Şeyh Ali Hüsâmeddin ve çevresindekilerle ihtilafa düştüğü günlerde Şeyh Rıza Talabanî Şeyh Ömer Biyârî'yi zemmeden şiirlerinden birini söylemiştir. Şair bu şiirinde sarf ve nahiv ilminde mecazî iki isim olarak kullanılan *Zeyd* ve *Amr* isimlerinden yola çıkarak, Ali ile Ömer isimlerini (ki bundan murad Şeyh Ömer Ziyaüddin Biyârî ile yeğeni Şeyh Ali Hüsâmeddin Tavilî'dir) iki mecazî karakter ve isim şeklinde ele almış ve Ömer isminin Ali isminden üstün tutulamacağını, bu muvazenenin sarf ve nahivdeki söz konusu iki mecazî isme (Amr, Zeyd) benzemeyeceğini, ilahî takdiratın bu yönde olduğunu yani Şeyh Ali Hüsâmeddin'in babasının yerine geçmeye daha layık olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu şiirle birlikte; Şeyh Rıza Talabanî'nin amca yeğen olan bu iki Halidî şeyh anlaşmazlığında, tercihini yeğenden yana kullandığı görülmektedir. Şeyh Rıza'nın Şeyh Ömer Biyârî'yi eleştirmesinin bir nedeni de; ağabeyi Şeyh Ali Talabanî ile miras paylaşımı üzerine ihtilafta olduğu günlerde Şeyh Ömer'in ağabeyine destek çıkmasından kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda da şairin Şeyh Ömer Biyârî'ye kişisel bir garazı olduğu söylenebilir:

مکن بهانه که من پیرم و علی است جوان
منم سزای مشیخت بعــــلت پیری
به هیچ نحو عمر صرف از علی نبرند
نه همچو وصف حقیقی است عدل تقدیری

Ben yaşlıyım Ali ise gençtir dolayısıyla pîrliğe ben Ali'den daha layığım bahanesini öne sürme / Asla Ömer'i Ali'den üstün tutmazlar, ne sarf ilminde ne de nahiv ilminde, ilahi adalet hakikatın öz vasfıdır, onu mecaz olarak algılamazlar (Talabanî, 1946: 188).

4.5. Bir Halidî Halifesini Hicvi

Şeyh Rıza Talabanî'nin matbû divanında Tavila'daki Halidî şeyhlerinden icazetnâme almış halifelerinden birinin ağır bir dille hicvedildiği görülmektedir. Mukerrim Talabanî'nin isim belirtmeden verdiği bilgiye göre; radikal görüşleri ve akılsızca uygulamaları sebebiyle Şeyh Rıza'nın gazabına uğramış bu Halidî şeyhinin/halifesinin kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir (M. Talabanî, 2001: 193). Bölgede Tavila tekkelerine bağlı Halidî şeyhlerinden icazetnâme almış çok fazla şeyh ve halife bulunduğundan bu kişinin tam olarak kim olduğu saptanamamıştır ancak bir Nakşî-Halidî şeyhi olduğu açıktır. Şair aşağıdaki Farsça beyitte at ahırını anlamına gelen *tavla* kelimesi ile Nakşî-Halidî şeyhlerinin ünlü köyü *Tavila* kelimeleri arasında cinas oluşturarak söz konusu Halidî halifesini ağır bir dille hicvetmiştir:

خليفة ساخته شيخ طويله چو تو خری بلی خليفة شيخ طويله له خر باشد

Tavila şeyhi kendisine senin gibi bir eşeği halife kılmış, öyle ya tavlanın şeyhi de ancak eşek olurdu zaten (Talabanî, 1946: 194).

Sonuç

Merkezileşme süreci geç Osmanlı döneminde yaşamış olan Şeyh Rıza Talabanî, Osmanlı'nın ve özelde yaşadığı coğrafyanın içinde bulunduğu siyasî, idarî, dinî ve sosyo-kültürel hızlı değişimlerine paralel olarak değişik, hatta birbirine taban tabana zıt şiirler söylemiş oldukça etkili bir divan şairidir. Klasik dönem şairlerinde görülebilen birçok zıddı kendisinde toplamış olan şaire ait şiirler arasında onun ahlakî ve tasavvufî kişiliğini, kalender meşrep karakterini yansıtan pek çok şiir mevcuttur. Şairin mensubu olduğu Talabanî şeyh ailesinin bölgedeki diğer etkili Nakşî-Halidî Tarikatı ve bu tarikatın ileri gelen şeyhleriyle üç kuşak boyu devam etmiş ilişkileri söz konusudur ki bu ilişkilerin bazıları şairin şiir divanına da yansımıştır. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede doğan Halidî Müceddediye akımına karşı yine aynı bölgede daha köklü olan Kadirî Tarikatına mensup kimi şeyh aile ve aşiretlerinin bu yeni harekete itirazları ve muhalefetleri olmuşsa da Talabanî şeyh ailesinin Halidîlere karşı muhalefette Kadirî-Berzencî seyyidleri kadar sert tutum içerisinde olmadıkları görülmektedir. Bu durumun da Talabanî şeyh ailesinin Osmanlı ve İngiltere gibi devletlerin siyasî ve maddî desteğini kaybetmeme adına oluştuğunu söylemek mümkündür. Zira Halidîliğin bölgede ve Osmanlı merkezi yönetimi nezdinde her geçen gün artan etkisi, İngiltere gibi Irak coğrafyasında öteden beri var olmaya çalışan batılı devletlerin de dikkatinden kaçmamış ve ilk fırsatta bu hareketin ileri gelenleriyle çeşitli ilişkiler geliştirilmiştir. Sınır aşırı güçlerle merkezi yönetimin Halidîlikle geliştirdiği bu ilişkiler, Talabanîlerin bu harekete karşı daha pragmatist bir tutum

içerisinde olmalarının en başat nedenidir. Talabanîlerin, bölgede Kadirî tarikatının asıl mümessilleri olan Berzencî seyyidleri ile aşiretsel rekabet içerisinde olmaları da Halidîlere karşı bu esnek tutumlarında etkili olmuştur. Kadirî-Talabanî şeyh ailesinin önemli bir üyesi olan Şeyh Rıza Talabanî'nin divanında Berzencî seyyidleri ile rekabetlerini yansıtan şiirler olduğu gibi birer dinî değere dönüşmüş pek çok mutasavvıfın da methedildiği görülmektedir. Methedilen bu mutasavvıflar arasında Nakşî-Halidî şeyhlerde olmuştur. Lakin şairin hem öven hem de yeren şiir uslubundan kaynaklı eleştirdiği ya da iğnelediği Nakşî-Halidî şeyhler de vardır. Şairin matbû divanında, bölgedeki Mevlevî ve Rufâî gibi farklı tarikatların sert bir dille eleştirdiği de görülmektedir. Ancak bu sert eleştirel tutum, Nakşî-Halidî şeyhlerine karşı kullanılmamıştır. Şair hem Nakşîliği hem de Nakşî-Halidî şeyhlerini genelde methetmiştir. Ailenin Halidîliğe karşı genel tutumuna uygun bir yaklaşım içerisinde olduğu gözlenen şairin, bazen kişisel sebeplerden ötürü bazen de kendi tarz ve uslubundan kaynaklı Halidî şeyhlerini hicvettiği de olmuştur ki bu da onun şiir ve karakteriyle alakalı bir durumdur.

Bu makalede ulaşılan sonuçlardan birisi de şairin güçlü bir tasavvufî ve mistik yönünün olduğudur. Zira çoğu zaman hicivlerine ve ağır iğneleyici tabirlerine bakarak şairi agnostik bir karakter olarak değerlendirenler olmuş ve onun tasavvuf ehli olmadığını iddia edenler çıkmıştır. Oysa yukarıda incelenmiş olan dinî muhtevalı ve din tandanslı sûfiyane şiir ve methiyeler, bu iddiaların geçersiz olduğunu gözler önüne sermektedir. Yukarıda incelenmiş olan şiirler dışında, şairin Osmanlıca, Kürtçe, Farsça ve Arapça şiirlerinden oluşan dört dilli divanında, onun sûfi yönünü gösteren daha yüzlerce beyitlik tasavvuf temalı şiir ve methiyeler söz konusudur ki bu şiir ve methiyelerin tıpkı bu makalede olduğu gibi bilimsel olarak çalışılması ve tasavvuf literatürüne kazandırılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Algar, Hamid (2012). *Nakşîbendilik*. (çev. Cüneyd Köksal ve dğr). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ali bin Hüseyin. (2010). *Reşahâtü'l Ayn-ül Hayât*. (sad. Süleyman Kuku). Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Ateş, Süleyman (1975). *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Ateş, Süleyman. (2004). *İslam Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Bâharzî, Kemâleddin (2016). *Makâmât-ı Câmî, Molla Câmî'den Ali Şîr Nevâî ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim*. (haz. Veysel Başçı) İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Başçı, Veysel (2020). *Çok Dilli Bir Hiciv Ustası, Şeyh Rıza Talabanî ve Türkçe Şiirleri*, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Bayrak, Mehmet (2004). *Kürdoloji Belgeleri II*. Ankara: Özge Yayınları.
- Birîfkanî, Zahid (2002). *Divana Şex Nureddini Birîfkanî*. Hevler: Çapxane-i Vezareti Perverde, Aras.
- Bruinessen, Martin Van (2015). *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Camî, Molla (2014). *Nefahatü'l-üns Min Hadarât'il Kudüs, Evliya Menkabeleri*. (terc. ve şerh. Mahmud Lamiî Çelebi, sad. Abdülkadir Akçiçek). İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Çetinsaya, G. (1999) "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset", *Divan* 2/153-167.

- Ebu-Manneh, B (2005). “Halidîliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış”, (haz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*). 267-301, Ankara: TTK Yayınları
- Edmons, C. J (2003). *Kürtler, Türkler ve Araplar*, (çev. Serdar Şengül & Serap Ruken Şengül). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Feyzi Beg, Emin (2012). *Encumenî Edîban*, (latin. Xalid Sadîni). İstanbul: Diwan.
- Haznedar, Maruf (2004). *Mêjûy Edebi-yi Kurdî c. IV*, Hevler: Aras.
- Hüsameddin Ömer, Ş. Muhammed (1973). *el-Enfasü'r-Rahmaniye fi Bahsis-Silsileti'l-Kadirîyyeti't-Telâbânîyye*, Kerkük: Şimal Matbaa.
- Işık, İbrahim S (2017). *A'dan Z'ye Kürtler, Kişiler, Kavramlar, Kurumlar*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- İbnü'l Emin Mahmud K. İnal (1988). *Son Asır Türk Şairleri cüz.VII*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Jiyan, Aziz (1358). “Şeyh Rıza Talabanî, Şair-i Nâ-şinahte-yi Kord Zeban”. *Mecelle-i Danişgah-ı Edebiyat ve Ūlum-i İnsani, Pejûhişgah-ı Ūlum*, 1-2/ 181-188.
- Karademir, Nihat (2017). *Osmanlı'nın Son Yüzyılında Kürtler, Modernleşme, Merkezîyetçilik ve İsyân*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Kavak, Abdülcebbar (2017). *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*. İstanbul: Nizamiye Akademi.
- Kavak, Abdülcebbar. (2020) “XIX. Yüzyılda Kürtler Arasında Hâlidîliğin Yayılmasına Kadirî Ailelerin Yaklaşımı” *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 12/4, 1183-1200.
- Kurdo, Qanetê (1992). *Tarixa Edebiyata Kurdî, Kürt Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Özge Yayınları.
- Talabanî Mükerrim. (2001) *Şeyh Rıza Talabanî, Jiyani, Perverde-i, Bîr û Baweri, Şi'ri*. Hevler: Çaphane-i Vezaret-i Perverde, Aras.
- Mustafa, Şükûr (2010). *Divan-i Şeyh Rıza Talabanî, Saxkerdeneve û Şerhi*, Hevler: Aras.
- Rich, C. J (2018). *Aşağı Dicle'den Bağdat'a Bir Yolculuk Şiraz ile Persepolis'i Ziyaret, Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Ruhanî, Merduh (1382). *Tarih-i Meşahir-i Kurd, Ūrefa, Ūlema, Ūdeba, Şuâra, c. II*. Tahran: Suruş.
- Talabanî, Ali (1946). *Divan-i Şeyh Rıza Talabanî*, Bağdat: Çaphane-i Maarif.
- Talabanî, Şeyh A. Halis (1284) *Kitâbu'l-Ma'ârif fi Şerhi Mesnevî-yi Şerîf ve min Kelâmi eş-Şeyh Abdurrahman*. Bağdat: Rıza Efendi Basmahânesi.
- Tavakkoli, M. Rauf. (2010) *Kürdistan Tasavvuf Tarihi*. (çev. Mehmet Polat). İstanbul: Hivda Yayınları.
- Tenik, Ali (2015). *Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Tepeyran, E. Hâzim (1998). *Hatıralar*, (haz. Faruk İlkan). İstanbul: Pera Turizm Alaattin Eser Kitaplığı.
- Terzibaşı, Ata (2013). *Kerkük Şairleri*, (yeni harflere aktaran. Ali İhsan Öbek-Ayşe Taşralı). İstanbul: Ötüken.
- Tosun, Necdet (2015). *Bahâeddîn Nakşbend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2016). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yıldırım, Kadri (2018). *Kürt Medreseleri ve Alimleri*. İstanbul: Avesta Yayınları.

Yıldırım, Nimet (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Zeki Bey, M. Emin (2005). *Kürt ve Kürdistan Ünlüleri*. (çev. M. Baban ve dğr.). Ankara: Özge Yayınları.